

Camins i ponts, sants i diables. El pas del congost de Tresponts

*Lluís Obiols Perearnau
Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell*

Introducció

La vall del riu Segre és una de les grans vies de comunicació que s'ha utilitzat històricament per travessar el Pirineu. Des del Rosselló, després de remuntar la vall del riu Tet i travessar la formidable obertura del coll de la Perxa, la vall del Segre permet arribar amb facilitat fins al pla d'Urgell, la ciutat de Lleida i el centre de la península. Aquest pas natural, utilitzat des de fa segles, ha estat una via comercial, un lloc de transmissió d'idees i coneixements i també un camí d'entrada dels exèrcits francesos quan es disposaven a atacar els territoris de la monarquia hispànica¹.

Els estrets del Segre

La via del Segre, però, ofereix algunes dificultats en el seu pas. Els estrets de les Cabanotes, a la Quera, i els engorjats dels Esplovins i la Garanta, entre Coll de Nargó i el grau d'Oliana, formen passos angostos, difícils de travessar, on el manteniment dels camins és complicat i on els viatgers i exèrcits podien ser fàcilment atacats atesa la dificultat de fugir

1. Abreviatures utilitzades: ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), ACAU (Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell; per tal simplificar cites, quan s'indiqui ACAU, C., farem referència als Llibres de Consells conservats dins del fons de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell), ACCE (Arxiu Comarcal de la Cerdanya), ACU (Arxiu Capitular d'Urgell), ADU (Arxiu Diocesà d'Urgell), AGS (Archivo General de Simancas), BNE (Biblioteca Nacional de España), BNF (Bibliothèque nationale de France), SGE (Servicio Geográfico del Ejército).

en aquests indrets. Però el forat de Trespunts, al nord d'Organyà, és sens dubte l'estret més complex de travessar i més impactant de tot el recorregut del Segre. Les descripcions dels viatgers, en diferents èpoques, són ben explícites. El 1788 Francisco de Zamora escrivia:

Es este sitio de los Tres Pons tan estrecho y peligroso, que sólo viéndolo puede comprenderse. El camino va siempre sobre el mismo río, formado en una especie de roza de la misma peña, no habiendo otro resguardo que pueda impedir el precipicio del río que un pequeño parapeto de dos pies de alto; y en muchas partes no hay ninguno. El piso es de piedra viva, lleno de pedrezuelas que han caído de la montaña, que aumentan el peligro por el mal piso; es necesario ir con gran cuidado, para ver si viene alguna caballería, pues no pueden pasar dos a un tiempo. Aumenta el horror de este diabólico pasaje la eminencia de las dos montañas, que llegándose a unir tanto en el puente de piedra, parece que cierran el paso y la vista del cielo, el cual se descubre como por una elevadísima chimenea. A todo esto se agregan unos horribles peñascos, que amenazan desgajarse de aquellos montes y cerrar el paso².

Un segle més tard, l'any 1890, Josep Zulueta el descrivia amb les paraules següents:

En medio de aquellas montañas gigantescas, tan poco separadas entre si que más semejan á una grieta inmensa que á un valle natural, suspendido el camino sobre el río que estrechado en su corriente se precipita fragoroso á profundidades vertiginosas y bajo rocas enor-

2. ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Ed. a cura de Ramon Boixareu. Barcelona: Curial, 1973, p. 154-155. Vegeu-ne una edició referent al principat d'Andorra i al seu entorn proper a ZAMORA, Francisco de; VILLARÓ, Albert (ed.): *Diari de viatge = Diario de viaje: Andorra, 1788*. Andorra la Vella: Ministeri d'Afers Exteriors, 2004.

mes, calvas, que nos ocultan el cielo, amenazando desplomarse sobre nuestras cabezas; cerrado á veces el horizonte, á cortísima distancia sin que alcancemos á comprender donde encuentra salida el camino y desagüe el río como si nos encontráramos á las puertas mismas del infierno de Dante según nos lo ha hecho concebir el lápiz fantástico de Doré; desprovista la naturaleza de todas sus galas, representada la flora por plantas que viven desmedradas en las hendiduras de aquellas colosales masas calcáreas, hermosas por su misma desnudez, imponente por la soledad inmensa que impresiona el ánimo por modo inefable, es cuando se siente con más fuerza el abandono de los hombres; máxime cuando el sol reflejado cual en horno sobrenatural nos achicharra, ó retumba el trueno con ecos inacabables y percibimos el ruido sordo de los desprendimientos ocasionados por el temporal³.

El manteniment de camins i el Consolat de la Ciutat d'Urgell

La preocupació de les institucions públiques pel manteniment de camins és una constant històrica, a fi de garantir unes comunicacions fàcils que permetin la circulació de persones i mercaderies. Aquesta responsabilitat sobre les vies públiques ja apareix reflectida en el dret romà⁴ i la trobem novament en diferents Usatges de Barcelona recollits a les compilacions de dret català que estableixen la seguretat dels viatgers que passen pels

3. GASCÓN CHOPO, Carles: *Comarques olvidadas. Josep Zulueta i el Pirineu l'any 1890*. La Seu d'Urgell: Salòria, 2010, p. 46. La referència a Doré la va fer també un viatger del qual no coneixem el nom complet, l'any 1886, quan sortia d'Organyà en direcció a la Seu: *Bello y grandioso es también el país que atraviesa la carretera durante un dilatadísimo trecho, siendo tan imponente su majestuoso aspecto, que el célebre Gustavo Doré habría encontrado en él asuntos para acrecer considerablemente en número de sus fantásticas creaciones*. M. LL. y A.: "Recuerdos de una excursión a la Seo de Urgel". *Semanario de Palamós*, 163 (11 de novembre de 1886), p. 363-364. Agraeixo aquesta referència, així com altres que apareixen al llarg de l'article, a l'exhaustiu coneixement de les fonts hemerogràfiques i a la generositat de Josep Porredon Feliu.

4. Vegeu un conjunt d'estudis sobre aquest aspecte a PONTE, V.: *Régimen jurídico de las vías públicas en derecho romano*. Córdoba-Madrid: Dykinson-Universidad de Córdoba, 2007.

camins, així com de les seves possessions⁵.

Ho veiem clarament en alguns casos relativament propers. La vila de Bagà, per exemple, contractava quadrilles d'obrers com a mínim des del segle XIV pel manteniment dels camins del seu terme, tant a nivell d'infraestructura com de neteja de la neu a l'hivern. Sovint aquest manteniment es feia en col·laboració amb altres municipis interessats en el bon estat d'aquests camins. És el cas dels camins de coll de Jou, en col·laboració amb les universitats de Berga i Puigcerdà, i del coll de Pendís, amb la vila de Bellver⁶.

Aquest interès també el tenia la Ciutat d'Urgell, que en diferents moments veiem com contractava obres de manteniment i millora de camins dins del seu terme municipal⁷, però també més enllà⁸, o promovia aquest manteniment a partir d'incentius fiscals per als habitants de diferents

5. Vegeu les diferents disposicions incloses a la compilació de les Constitucions de Catalunya de 1704, llibre IV, títol XXII: "De commercis y seguretat de camins". Agraïxo a Carlos Guàrdia les referències sobre camins i vialitat en la legislació històrica, així com les nombrosos informacions facilitades sobre cartografia i descripcions de camins.

6. SERRA I VILARÓ, Joan: *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius. Llibre II: Institucions socials*. Bagà: Centre d'Estudis Baganesos, 1989 [edició facsímil], p. 143-145, 147-148.

7. El 1451, per exemple, s'eximia dels impostos municipals a Francesc Foix, caminer, a canvi *que ell age a tenir e adobar los camins del terme de la ciutat*. També el 1565, davant els rumors d'una possible visita del virrei de Catalunya a la ciutat, es va acordar *que la Ciutat fasse adobar los camins tant que dure lo terme de la present Ciutat de Urgell*. ACAU, C. 1431-1509, fol. 161v; C. 1513-1578, fol. 554v.

8. És significativa la cita que trobem a una referència de l'any 1325: *en l'any MCCCXXV entre los dits tunch cònsols de la dita Ciutat de Urgell fonch feta certa capitulació ab los cònsols de la vila de Puycerdà, vulgarment dita pariatge, que los cònsols de la Seu haguessen a tenir condrets y adobats los camins del dit Grau Rahiu in Baridano fins al pont de Sanct Andreu, qui és lo primer pont del camí qui va de la present Ciutat de Urgell a la vila d'Organyà, e los cònsols de la dita vila de Puigcerdà haguessen a tenir condret y adobat lo dit camí del dit Grau Rahiu in Baridano fins sobre lo pont dit de Ysògal, en Cerdanya*. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, *Liber Diversorum* 1, fol. 274. El pont de Sant Andreu és el pont de la Torre, a Trespunts, com veurem més endavant. Grau Rahiu es troba a l'estret de la Quera, a tocar del Segre i del camí de la Seu d'Urgell a Puigcerdà, al límit entre els termes d'Estamariu i de Bescaran. Vegeu-ho a TRAGÓ, Pere: *Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò. A cura de Cebrià Baraut*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1982, p. 77-78.

poblacions⁹. Al segle XIV, per exemple, trobem diverses regulacions d'impostos la recaptació dels quals era destinada a arreglar camins durant la dècada de 1340¹⁰, i l'any 1381 es contractava el manteniment del camí des del pont de Boixadera fins al *ponte primo vocato a Tres Ponts* durant quinze anys¹¹. Més endavant, l'any 1542, la Ciutat i el Capítol de Canonges de la Catedral van contractar la reparació del camí des del portal de la ciutat fins al pont d'Oliana. Transcrivim íntegrament aquest document en annex per l'interès que presenta en diferents aspectes tan tècnics com organitzatius d'aquesta obra, i també per la informació que ens aporta sobre el traçat del camí en diferents punts¹².

9. Bar, Toloriu i Arsèguel, per exemple, no pagaven l'impost de la lleuda de la Seu d'Urgell *ab que adoben los camins per lus termenals*. CONDE, Rafael: "La lleuda de la Seu d'Urgell (s. XV-XVI)". *Urgellia*, 4 (1981), p. 344.

10. El 1341, per exemple, s'especificava que el tram a arreglar anava *del pont que hom va a Orgayna entro a Grau Rahiu*. Vegeu-ho a ACU, fons notarial, volum 840, fol. 94v, referència que agraeixo a Laura de Castellet. Aquest pont pel qual s'anava a Organyà és també el pont de la Torre, com en el cas anterior; per tant, el tram a mantenir era exactament el mateix que en la referència de l'any 1325 que acabem de veure. Dos anys més tard es documenta altra vegada la regulació d'impostos per a arreglar camins, i novament el 1347. Vegeu-ho respectivament a ACU, fons notarial, volum 841, fol. 238/1; i a ACU, contractes, caps 34.

11. Vegeu el document a ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, pergamins, any 1381. Com en els casos que hem vist a les notes anteriors, aquest *ponte primo vocato a Tres Ponts* es refereix al pont de la Torre. El pont de Boixadera fa referència al pont que travessava el riu Segre a tocar de la Seu d'Urgell, ben a prop de l'actual pont de la Palanca. El manteniment i reconstrucció d'aquest pont ha estat una constant històrica durant segles, que es pot anar resseguint a la documentació municipal. Vegeu algun d'aquests episodis a VILLARÓ, Albert; GISPERT, Joan: *La ciutat i el riu. La Seu i el Segre, dels miracles als canals*. Barcelona: Caixa de Catalunya, 1992, p. 32-45.

12. Vegeu-lo transcrit a l'annex. La documentació municipal de la Seu d'Urgell recull diverses cites vinculades a l'aprovació i execució d'aquest contracte. Les podeu veure a ACAU, C. 1513-1578, fol. 356v-357. També, dins del mateix fons, al Llibre Racional de 1529 a 1552, fol. 230 i següents. Ja el 1466 el bisbe d'Urgell havia instat el Consolat *en lo ffet dels camins adobar, (...) que s'adoben d'eçí a Holiana*, tot i que els cònsols van decidir *que no són de intenció de adobar sinó en lo nostro terme pur per aquest stiu*. ACAU, C. 1431-1509, fol. 297.

El congost de Trespunts

El congost de Trespunts es divideix en dues parts clarament diferenciades: l'estret dels Pontarrons a la part nord, i el pas conegut més estrictament com a Trespunts, a la part sud. A la meitat del congost, dividint aquests dos trams, s'obre un espai menys abrupte, just on el riu de la Vansa aboca les seves aigües al Segre. En aquest indret s'ubicava l'antic monestir de Sant Andreu de Trespunts¹³, del qual parlarem més endavant, al marge esquerre del riu; mentre que al marge dret, per on discorria el camí de la Seu d'Urgell a Organyà, s'hi troba l'Hostal Nou¹⁴.

El recorregut del camí

El pas del congost de Trespunts és complex, ja que la verticalitat de les roques, que ben sovint cauen a plom sobre el riu Segre, feia molt difícil la construcció d'un camí. Aquest fet és ben explícit en una descripció dels pobles del Corregiment de Puigcerdà escrita al segle XVIII: *Los Trespons es un encañado de montañas ásperas por donde pasa el río Segre, y en las peñas han practicado camino a fuerza de minas, de forma que todo el camino es un despeñadero continuado; en su espacio se pasan tres puentes: el primero es de madera y los dos de piedra*¹⁵. Un

13. Sobre el monestir, vegeu BARAUT I OBIOLS, Cebrià: "El monestir de Sant Andreu de Trespunts (segles IX-XVI)". *Església i bisbat d'Urgell, recull de treballs*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2003, p. 353-385 [publicat inicialment a *Studia Monastica*, XXVI (1984), p. 241-272].

14. Com és habitual, sempre ens referim als marges del riu seguint la direcció del corrent de l'aigua. Per tant, en aquest punt, el marge esquerre correspon a l'est del riu, i el marge dret al seu costat oest.

15. Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi de Barcelona, descripció manuscrita del Corregiment de Puigcerdà. L'Arxiu Comarcal del Maresme disposa d'una còpia digital d'aquest document, consultable al cercador *Arxius en línia* de la Generalitat de Catalunya. Agraïxo el coneixement de l'existència d'aquest document a Erola Simon Lleixà. Més endavant tornarem a parlar sobre les característiques constructives, en pedra o en fusta, de cada un dels ponts.

informe francès del segle XVIII fa una descripció molt similar: *le chemin est en biendes endroits cerné dans le rocher, au lon a fait des gardefolz en massonnerie pour empescher les passants a tomber dans la riviere, lors quil fait des grands vents, ce parfait defilé entre deux rochers afreux dure une heure passant sur trois ponts qui traversent la riviere, que si l'un des trois étoit detruit il seron tout a fait impossible di pouvoir passer*¹⁶. I encara un segle més tard, el 1866, l'*Itinerario descriptivo militar de España* el descriu amb uns termes ben semblants: *el profundo desfiladero llamado de los Tres Puentes, en el que el camino es sumamente estrecho, de mal piso, de cortas pero continuas y fuertes pendientes, con el rio per uno ú otro lado, y bastante elevado sobre él. A 3, 3,5 y 6 k. cruza el Segre, por un puente de madera y dos de piedra, con un arco*¹⁷.

L'estret només es pot evitar realitzant marrades importants que impliquen un desnivell considerable. És ben significatiu que, a banda i banda de la vall del Segre, trobem dos colls d'Ares per on passen vies de comunicació prou importants com a possibles alternatives al congost. Es tracta del coll d'Ares que comunica les valls de la Vansa i d'Alinyà, entre Ossera i l'Alzina, i del coll d'Ares que es troba a la vall de Cabó, ven a prop del congost i que, malgrat el considerable desnivell per a travessar-lo, permet evitar el pas de Trespunts per comunicar Organyà amb la zona alta de la vall del Segre¹⁸. Fins a l'actualitat no s'ha iniciat en profunditat l'estudi del pas de Trespunts durant l'època romana. En alguns estudis publicats s'ha obviat la dificultat evident per a travessar el congost, i en altres s'ha citat el pas sense afrontar les possibles hipòtesis

16. *Devis relatif aux cartes de partie de Catalogne qui comprennent le Pais qui se trouve au dela des hautes montagnes de Cady (...)*, p. 36-37. Vegeu-ho a BNF, departament Arsenal, ms. 6439(174C) [consultable en línia a www.gallica.fr].

17. DEPÓSITO DE LA GUERRA: *Itinerario descriptivo militar de España. Tomo IV: Cataluña y Valencia*. Madrid: M. Rivadeneyra, 1866, p. 126, itinerari 563.

18. Vegeu l'explicació de la vinculació entre el topònim Ares i els llocs de pas a COROMINES, Joan: *Onomasticon Cataloniae*, II (A-BE), p. 231-232 [entrada Ares].

sobre el traçat dels camins en aquest punt¹⁹. En tot cas, l'obertura del camí per uns indrets en els quals la roca presenta una gran verticalitat damunt del riu va implicar la construcció de diversos ponts per travessar-lo i canviar de riba per tal d'utilitzar els pocs espais que permetien el pas. Ja ho hem vist en alguns relats i, de fet, aquest és un dels aspectes que més destaquen els viatgers estrangers en passar per aquest punt. Langlois, al començament del segle XIX, ho descriu amb les següents paraules: *Ce chemin praticable seulement pour les mulets, tantôt s'élève sur la cîme des montagnes, et tantôt suit le cours impétueux de cette rivière que l'on traverse souvent sur des ponts faciles à détruire et qui, une fois détruits, ne se rétabliraient qu'avec beaucoup de temps et de peine. Dans d'autres endroits la route se prolongue sur des flancs de rochers à pic, soutenue par des voûtes jetées sur des sillies de ces rochers; et quelques mauvais morceaux de bois mal joints sont le seul moyen de franchir de profonds abîmes*²⁰. Igualment, una descripció anònima publicada a Londres el 1873 descriu el pas amb termes semblants: *The road from Urgel to the plains is a rugged mule-path along the Segre, traversing gorges that might be held against an army by a few determined mountaneers. The river enters a gigantic chasm in the mountains, and seems about to plunge into the bowels of the earth. Following along it, one finds a gorge whose overhanging walls rise two thousand feet overhead, and are capped by steep slopes of still greater height. There is here hardly room for the stream to pass, and the mule-path now burrows into the face of*

19. Vegeu, per exemple, PADRÓ I PARCERISA, Josep: "Aportacions al coneixement de la via romana de Iulia Livia a Ilerda". *Cypsela*, 1 (1976), p. 141-144. Vegeu també PADRÓ, J.: "Les vies de comunicació romanes al Pirineu català". *5è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: 1984, p. 61-87. Vegeu-ho també, amb noves propostes viàries però sense incidir en el cas de Trespunts, a PONS I SALA, Jordi: "Aportacions al coneixement d'una comarca de l'alta conca del Segre en temps romans: l'Alt Urgell". *Empúries*, 48-50 (1986-1989), p. 218-225.

20. LANGLOIS, M. C.: *Voyage pittoresque & militaire en Espagne*. París : Engelmann et Cie., [1826-1830]. Edició facsímil : General Grafic, SA. Originals Catalans-Andorra, 1978, p. 5.

*the precipices, now crosses the single arch of a thin fragile bridge that a few blows of the pickaxe might destroy*²¹.

En el moment actual de la recerca no coneixem l'origen del camí ni si podem atribuir l'obertura de tot el seu traçat en un mateix moment cronològic, malgrat que la tradició oral (ja documentada al segle XIV) atribueix la seva construcció a la iniciativa de Sant Ermengol, bisbe d'Urgell entre els anys 1010 i 1035, conegut entre altres per la seva mort accidentada en una visita a les obres del pont que s'estava construint a Bar, al camí de Cerdanya²². Significativament, sembla que a la collada d'Ares de la vall de Cabó, via de pas important per tal d'evitar el congost, com hem vist, s'hi hauria aixecat una capella de Sant Ermengol, on la tradició oral explicava que hi pujaven a celebrar missa els monjos de Sant Andreu de Trespunts²³. Els goigs dedicats al sant impresos l'any 1869 a la impremta de Pablo Riera de Barcelona inclouen una estrofa amb el text següent:

*Fabricásteis los tres puentes
de la Seo á Orgañá
para que no corran ya*

21. ANÒNIM: "The carliste country". *The Leisure Hour*, 1136 (4 d'octubre de 1873), p. 636.

22. Vegeu algunes cites sobre l'atribució de la construcció del camí al bisbe Sant Ermengol, per exemple, a MARQUÈS I SALA, Benigne: "La sol·licitud dels bisbes d'Urgell per a les vies de comunicació". *Setenes Trobades Culturals Pirinenques. El Pirineu 1.000 anys després: visions de futur*. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, 2011, p. 63-64. Vegeu-ho també a BERTRAN I ROIGÉ, Prim: "Ermengol d'Urgell. L'obra d'un bisbe del segle XI". *Sant Ermengol, bisbe d'Urgell (1010-1035). Història, art, culte i devocions*. La Seu d'Urgell: Bisbat d'Urgell, 2010, p. 11-93, especialment p. 56-57.

23. Vegeu-ho a RIBERA, Marcel: "Sant Andreu de Trespunts". *Celsoa informació*, 256 (abril 2002), p. 36. Vegeu-ho també a OBIOLS, Joan: *L'infern dolç. Fragments de la muntanya*. Tremp: Garsineu, 2003, p. 191-192. La collada d'Ares ja apareix denominada l'any 1519 com a collada de Sant Ermengol. Vegeu-ho a TRAGÓ, Pere: *Spill manifest...*, p. 32. Tampoc podem obviar el fet que l'església del poble d'Ares estigués dedicada inicialment a Sant Cristòfol, patró dels viatgers. *Catalunya Romànica*, vol. VI, p. 59.

*tanto peligro las gentes;
 Destruye el genio animoso
 el horror del paso aquel
 Sed, san Ermengol glorioso
 el gran protector de Urgel.*

També uns goigs cantats el dia del sant a Oliana recullen aquesta atribució del camí de Trespunts al bisbe Ermengol:

*Les muntanyes elevades
 que lo Segre divideix
 vostra caritat uneix
 amb Tres Ponts comunicades.
 La pública utilitat
 atreu sempre vostre cor.
 Ermengol, d'Urgell prelat
 pregueu a Nostre Senyor²⁴.*

De vegades s'ha situat la construcció del camí de Trespunts entre els anys 1026 i 1054, justificant-ho amb el canvi de nom del monestir de Sant Andreu, situat al bell mig del congost, anomenat de Centelles inicialment, i d'Entrepones a partir del segle XI, i vinculant aquesta construcció amb la figura del bisbe Ermengol²⁵. Aquesta teoria, però, omet

24. Vegeu-los a *Sant Ermengol, bisbe d'Urgell ...*, p. 210, 227. Atribuïm els goigs de 1869 a la ploma d'Andreu Casanovas Cantarell, canonge d'Urgell, personatge realment singular del que parlarem més endavant, entre altres motius pel seu rellevant contingut històric –remarcant en el propi títol dels goigs, que especifica que estan *fundados en los hechos de su verdadera historia*–, ja que Andreu Casanovas havia elaborat alguns treballs sobre història del bisbat. Vegeu la cita als goigs que ell havia escrit en castellà, *impresos també, en l'ahor de Sant Armengol, patró d'Urgell* a LAPORTA, J.: “Notícies sobre la vida y obres del M. I. S. Dr. D. Andreu Casanovas y Cantarell, primer rector de Sans”. *La Il·lustració Catalana. Periódich quinzenal artístich, literari y científich*, 120 (15 d'octubre de 1884), p. 295.

25. BARAUT I OBIOLS, Cebrià: “El monestir de Sant Andreu de Trespunts...”, p. 353-354.

una cita de l'any 1004, en la qual s'anomena el *cenobium Sancti Andree, qui est situs in comitatu Urgellensi infra congusto qui nominatur Interpontones, in locum qui fatur Sintilias*²⁶. Així doncs, el topònim del congost apareix documentat fins i tot abans de la consagració de Sant Ermengol com a bisbe d'Urgell, motiu pel qual no li podem atribuir, si més no de forma primigènia o total, la construcció del camí²⁷. L'evolució en la pronúncia catalana del topònim d'Entreponds, tal com apareix a la documentació, i el fet que els ponts del congost fossin un total de tres, va donar com a resultat el nom actual de Trespunts²⁸, que popularment s'atribueix sempre a l'existència de tres ponts, no pas al seu origen que feia referència a un congost que es trobava situat entre diferents ponts²⁹.

[VILLARÓ BOIX, Albert]: “Camí i torre de Trespunts”. *Catalunya Romànica*, vol. VI, p. 253.

26. BARAUT I OBIOLS, Cebrià: “Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX-XI)”. *Església i bisbat d'Urgell, recull de treballs*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2003, p. 329, doc. 43 [publicat inicialment a *Studia Monastica*, XXIV (1982), p. 147-201].

27. Vegeu una primera aproximació a aquesta qüestió a OBIOLS PEREARNAU, Lluís: “Algunes precisions sobre el pas del congost de Trespunts”. *Església d'Urgell*, 402 (octubre 2011), p. 18-21.

28. Ja hem vist com el topònim “Tres Ponts” es documenta al contracte pel manteniment de camins de l'any 1381, tot i que s'havia apuntat que aquest nom no apareixia a la documentació fins al segle XVI. Vegeu aquesta darrera afirmació a [VILLARÓ BOIX, Albert]: “Camí i torre de Trespunts...”, p. 253.

29. Vegeu una obra que ja fa aquest aclariment a ENRÍQUEZ DE SALAMANCA, Cayetano: *Por el Pirineo Catalán (el Pallars, el Alto Urgel y Andorra)* [volum 2]. Madrid: edició de l'autor, 1976, p. 141. El topònim d'Entreponds ha donat nom a algunes revistes, com aquesta publicació periòdica biennal de l'Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell, anomenada *Interpontes*, el primer número de la qual va aparèixer l'any 2010. Els objectius de la publicació s'especifiquen en la presentació del primer número, comparant-los precisament amb els dels ponts que configuren el camí del congost: *ser un mitjà de comunicació, unir riberes, facilitar els intercanvis, potenciar les relacions humanes i cohesionar el territori*. Vegeu-ho a OBIOLS PEREARNAU, Lluís: “Presentació”. *Interpontes*, I (2010), p. 8. També el butlletí del Consell Consultiu de la Gent Gran de l'Alt Urgell es va començar a publicar l'any 2001 amb el nom de “Trespunts”, amb la mateixa idea: *Pont vol dir una porta oberta, a generacions, de comunicació oberta a les dones i els homes de la nostra comarca i en ambdós sentits*. Vegeu-ho a CHARNEGO I LLEIDA, Vicenç: “Presentació”. *Trespunts. Butlletí del Consell Consultiu de la Gent Gran de l'Alt Urgell*, I (gener 2001), sense paginar. El full dominical de la parròquia d'Organyà també duia el títol de “Tres Ponts” en el seu inici (el primer número data del Nadal de l'any 1983), i darrerament

El punt on es trobava el monestir, actualment ocupat per una gravera, divideix el congost clarament en dues parts, com ja hem apuntat. Aquesta diferència entre la part sud del congost i la part nord no és només física, sinó també a nivell de vialitat. Una de les principals aportacions d'aquest article és la revisió d'aquest aspecte: fins a l'actualitat s'ha interpretat la vialitat a través del congost d'una forma molt simple i reduïda, mentre que, com veurem, en el tram nord hi ha diferents opcions viàries que permetien el pas de l'estret dels Pontarrons. En aquest punt, des de l'Hostal Nou i el pont de la Torre cap al nord, trobem fins a tres camins diferents.

Per una banda, trobem el camí que puja pel solà de la Piula, actualment molt emboscats i perduts, però encara resseguible³⁰. Es tracta d'un camí de bast amb alguns punts repicats a la penya, arreglat amb parets de contenció i fins i tot amb algun tram amb restes d'empedrat, motiu pel qual pensem que hauria tingut una certa importància. A mig solà, des d'aquest camí en surt un altre que permet arribar a la casa de Fontanella, que pertanyia a la parròquia de Sant Andreu de Trespunts³¹. El camí continua amunt fins a travessar el collet que trobem vora el dolmen del solà de la Piula. Des d'aquí no sabem si el camí pujaria cap a les cases del Baridà i de Conorbau, o si descendiria cap a la casa de la Reula, on permetria continuar per la vall del Segre cap amunt. És altament probable que existeixin diferents camins per seguir aquestes rutes, però fins al moment actual no s'ha aprofundit en aquesta recerca.

s'anomena "Els Tres Ponts d'Organyà".

30. Suposem que el podem identificar amb el camí de *Piulat* citat l'any 1233, quan el comte de Foix Roger Bernat II i vescomte de Castellbò concedeix als homes del priorat de Sant Andreu de Trespunts, dels llocs de Fontanella i la Reula la facultat d'emprivar i pasturar els seus ramats a la muntanya de Conorbau i d'Ares fins al camí de Piulat, *de rivo de Novis infra quod habeant dicti homines et mulieres pascengaria adempria per totam montaneam et nemoris de Conorbau, d'Ares et per totum usquequo in camino de Piulat*. BARAUT, Cebrià: "El monestir de Sant Andreu de Trespunts...", p. 261-212 (doc. 14).

31. El monestir de Sant Andreu de Trespunts, posteriorment convertit en priorat depenent del monestir de Ripoll, va ser parròquia fins a l'any 1904, moment en que aquesta va ser suprimida. BARAUT, Cebrià: "El monestir de Sant Andreu de Trespunts...", p. 361.

Per altra banda, resseguint el Segre per llocs propers al curs de l'aigua, des del pont de la Torre cap amunt trobem dos camins, un per cada marge del riu. Es tracta, pel seu marge dret, del camí dels Pontarrons, amb els emblemàtics arcs arrapats a la penya que permeten salvar esquerdes i trams totalment verticals de penya³², i pel marge esquerre un camí, amb un traçat similar al de la carretera oberta durant el segle XIX i fins avui inèdit, que seria el camí principal per anar cap a la Seu d'Urgell. Fins a l'actualitat, sempre s'ha interpretat que l'únic camí que permetria travessar aquest punt era el dels Pontarrons. Si rellegim les fonts documentals, però, veurem indubtablement l'existència del doble camí, un per cada costat de riu. Ja és significatiu que l'any 1344, en motiu d'un robatori, el bisbe d'Urgell citi *el camí nostre qui va a Organyà*³³. Potser aquest camí "nostre" pot fer referència al camí del marge esquerre del Segre, que transcorre íntegrament per territoris del bisbe i del Capítol d'Urgell, mentre que el camí del marge dret es troba en llocs que depenen del vescomtat de Castellbò.

32. L'any 1886, en passar pel traçat de l'actual carretera en construcció, un viatger en fa la descripció següent: *Enseñóme entonces el arriero el sendero antiguo y confieso que me aterrorizó: es un paso sumamente angosto, bastante largo, saliente al río en forma de cornisa y austentada á trechos por arquitos empotrados en la roca ya medio carcomidos*. M. LL. y A.: "Recuerdos de una excursión...", p. 364. El 1992 es va crear una associació, anomenada "Amics dels Pontarrons", amb l'objectiu de netejar les restes del camí i habilitar-lo. Vegeu-ho a *Pirineu Actual*, 39 (agost-setembre 1992), p. 29. Aquesta iniciativa no va prosperar, però recentment aquest pas ha estat adaptat amb passarel·les de fusta i s'ha inclòs dins del camí de Sant Jaume que ressegueix la vall del Segre. Vegeu-ho a *4 anys de feina. Memòria de gestió 2007-2011*. [La Seu d'Urgell]: Consell Comarcal de l'Alt Urgell, 2011, p. 13.

33. MOLINÉ, Enric: "Camins amb lladres, al segle XIV". *Església d'Urgell*, 179 (març de 1989), p. 5-7.

El camí dels Pontarrons. Fotografia: Lluís Obiols Perearnau.

Si agafem les cites que trobem ja en època moderna veiem de manera clara la coexistència dels dos camins. L'any 1685 el *Discurso General* d'Ambrosio Borsano descriu el camí de la Seu d'Urgell cap al sud: *ha media legua ante llegar a dicho lugar [d'Organyà] pássase al río Segre tres vezes sobre tres puentes de piedra que dichos puentes y río están entre dos montañas asperisimas que no hay más que dos beredas que apena en uno puede andar un hombre y en el real va una cavalgadura*³⁴.

34. MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia; ESPINO LÓPEZ, Antonio: *Catalunya abans de la Guerra de Successió. Ambrosi Borsano i la creació d'una nova frontera militar, 1659-1700*. Catarroja-Barcelona, Afers, 2013, p. 234-235.

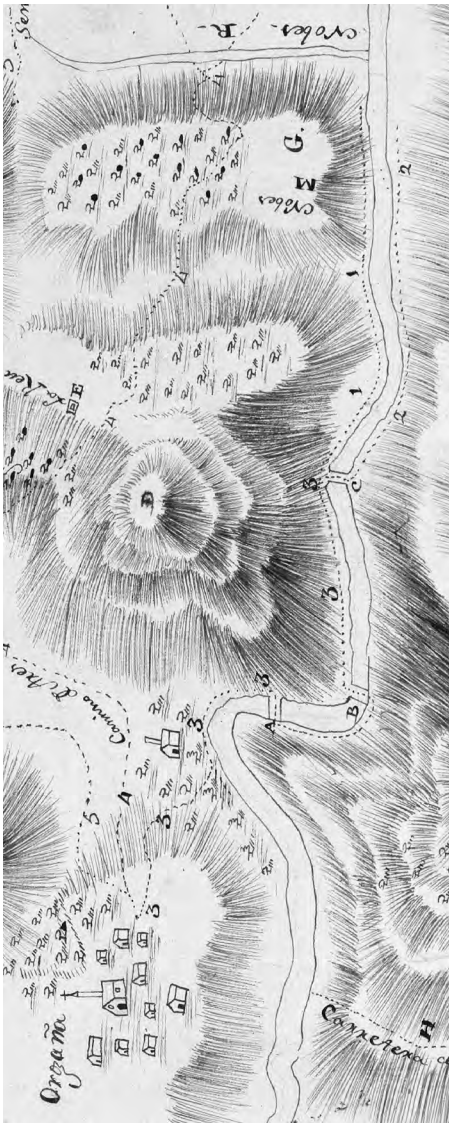
El concepte “vereda” es refereix indubtablement a un camí³⁵. Interpretem que el camí pel qual només pot passar una persona és el camí dels Pontarrons (on l’amplada del camí fa impossible fer-hi passar un animal molt carregat), i que el camí ral és el camí principal de la Seu a Organyà, pel qual sí que es podia passar a cavall, pel marge esquerre del riu³⁶.

Més endavant, el 1716, la guia de camins del comte de Darnius especifica, en diferents itineraris, el pas de Trespunts baixant de la Seu: *pasa el río Segre a vado, va a Arfa, lo Pla, pasa a los Hostalets, coll del Penjat y sube luego al primer puente del pasaje de los Tres Puentes, luego pasa el Gran Roch, la Cadira, y aquí pasa el segundo puente; va todo seguido a pasar el terzer puente, que es de madera, después va a Orgañá*³⁷. Un mapa militar de la segona meitat del segle XVIII que descriu el pas del congost i les possibles alternatives per a la circulació d’un exèrcit, dibuixa de manera clara els dos camins, i la memòria que l’acompanya especifica de manera indubtable la seva coexistència: *C, puente de piedra llamado de la torre. En este puente concurren los dos caminos, 1, 2, que vienen de Urgel por ambas márgenes del Segre, y core después uno sólo*

35. Ho podem observar en les definicions dels diccionaris de l’Institut d’Estudis Catalans (*corriol*), català-valencià-balear d’Alcover-Moll (*camí estret*) o de la Real Academia Española (*camino angosto, formado comúnmente por el tránsito de peatones y ganados*).

36. Al capbreu de Tost de l’any 1605 ja se cita un terreny que afronta per un costat amb el riu Segre i per un altre amb el camí ral. ACU, Capbreu de Tost de 1605, fol. 14. el diccionari d’Alcover-Moll és ben clar en la definició de camí ral: *camí que posa en comunicació les poblacions principals*.

37. BNE, manuscrit 10.529, itineraris 166 a 169, fol. 69v-73. Es conserva un altre exemplar de la guia de camins a la mateixa biblioteca, manuscrit 1.965. Aquest mateix traçat es troba grafiat al mapa del corregiment de Puigcerdà elaborat pel mateix comte de Darnius el 1716, i també a la *Nueva descripción geographica del principado de Catalunya* de Josep Aparici, de l’any 1720. Vegeu aquests mapes a la Cartoteca digital de l’Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Aquest *coll del Penjat* no el podem ubicar amb una precisió absoluta, tot i que el relacionem clarament, tant pel nom com per la ubicació, amb el Torrent Penjat que es troba situat a tocar de Castellar de Tost, davant de la Reula. El mateix comte de Darnius el descriu d’aquesta manera: *el coll del Penjat es una subida y vajada de peñas que travajándole se haría carretera*.

(3, 3, 3) a saber, desde el puente C hasta el B de San Armengol por la derecha del río; desde este hasta la palanca A por la izquierda, y finalmente, pasada la palanca, sigue el camino por la derecha del Segre hasta Orgañá. Aquesta mateixa memòria, en descriure les actuacions que caldria realitzar per evitar el pas per aquest camí, proposa, entre altres, *establecer finalmente un puesto avanzado enfrente del puente de la Torre, C, cortando antes e inutilizando del todo los puentezillos o andenes que acen ahora practicable el camino 1, que ba por la derecha del río*³⁸.

Mapa del segle XVIII on apareixen els dos camins (números 1 i 2) que vorejaven el Segre per cada costat, des del pont de la Torre (lletra C) cap amunt. Servicio Geográfico del Ejército, Lleida, 488.

38. El mapa es troba publicat a BURGUEÑO, Jesús (dir): *Atles de les viles, ciutats i territoris de Lleida*. Lleida: Diputació de Lleida i Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2001, p. 299. Vegeu-lo juntament amb la memòria que el descriu a SGE, Lleida, 488. Evidentment, aquesta cita als *puentezillos o andenes* del camí del marge dret fa referència als Pontarrons.

El 1788, en passar Francisco de Zamora des d'Organyà cap amunt, ens diu: *Más adelante se encuentra otro puente de piedra, y luego se dividen el camino que va a Urgel y el que va a la ermita de San Juan del Erm, y allí inmediato, sobre un peñasco, hay un castillote arruinado, que seguramente con poca gente se impediría el paso*³⁹. Aquesta cita mai s'havia pogut interpretar amb claredat fins aquest moment, ja que semblava poc evident la divisió en dos camins en aquest punt, si tenim en compte que es creia que només hi havia el camí dels Pontarrons. Un cop vista l'existència d'aquestes dues vies, s'entèn clarament que Francisco de Zamora parla del camí que va a la Seu d'Urgell tot travessant el pont de la Torre i pujant pel marge esquerre del riu, i cita el camí de Sant Joan de l'Erm per referir-se al camí dels Pontarrons que pujaria cap a Noves (i probablement enfilaria la vall de Pallerols per dirigir-se cap al conegut santuari).

Lògicament, els dos camins continuen Segre amunt fins a la Seu d'Urgell. El camí dels Pontarrons s'anomena l'any 1519 com a *camí general qui va de Noves ha Organyà*⁴⁰, denominació que denota una certa importància d'aquesta via, però que no ens fa pas pensar que es tracti del camí principal entre Organyà i la Seu d'Urgell. En tot cas, resulta evident que existeix un camí per aquest costat del riu, probablement de tradició antiga. Així ens ho fa pensar l'existència de diferents topònims i restes arqueològiques al llarg del seu traçat: de sud a nord trobem el coll d'Ares (del que ja hem parlat), els noms de les partides de l'Estinyà i l'Ensenyà a Noves, així com el propi nom del poble, i també el Castellot, prop d'aquesta localitat, catalogat com a monument funerari d'època romana⁴¹. Remuntant el Segre, sota la Parròquia d'Hortó trobem el to-

39. ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes...*, pàg. 154-155.

40. TRAGÓ, Pere: *Spill manifest...*, p. 15.

41. Vegeu l'explicació d'aquests topònims a FARRÀS I ABELLÓ, Pep: *La romanització de l'Alt Segre: un estudi toponímic*. Treball d'investigació de doctorat. [La Seu d'Urgell]: inèdit, [2001], p. 45, 60, 97, 109 (nosaltres identifiquem clarament el topònim *Aristiniano* amb l'Estinyà).

pònim “L’Estrada”⁴², i prop d’Adrall trobem una partida anomenada “El Martre”, on a més ha aparegut un fragment de columna que podria ser de tradició antiga⁴³. Altres restes arqueològiques d’època antiga, camí amunt, les trobem al santuari de la Maredeu de la Trobada, on les excavacions arqueològiques han deixat constància de la seva ocupació des dels segles V-VI⁴⁴. Encara més amunt trobem Sant Esteve del Pont, prop del riu Valira, on trobem materials constructius antics reaprofitats a les seves parets, i pujant ja cap a les valls d’Andorra localitzem Sant Serni de Tavèrnoles, novament un topònim associat a la vialitat⁴⁵.

El camí principal de la Seu a Organyà, per la seva banda, baixaria pel marge esquerre del Segre ja des de la sortida de la ciutat, travessant el riu pel pont de Boixedera cap a la partida d’Estaó (topònim d’origen antic vinculat sovint amb la vialitat⁴⁶), i es dirigiria cap a Arfa, el Pla de Sant Tirs i els Hostalets de Tost, topònim, aquest últim, que també ens fa pensar en la importància d’aquesta via de comunicació. Des d’aquí, passant per l’indret anomenat Roure Tort⁴⁷, davant de la Reula, el camí vorejaria

42. Sobre el topònim *estrada* vegeu FARRÀS I ABELLÓ, Pep: *La romanització de l’Alt Segre...*, p. 28-71.

43. Sobre el topònim “martre” vegeu COROMINES, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, V (LL-NY), p. 506-508 (entrada *màrtir*). Vegeu també COROMINES, Joan: *Onomasticon Cataloniae*, V (L-N), p. 210-212 [entrada *Martorell*].

44. FARRÀS, Pep; VILLARÓ, Albert: “L’església de la Mare de Déu de la Trobada, campanyes d’excavació 1998-1999”. *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 10 (2000), p. 217-222.

45. FARRÀS I ABELLÓ, Pep: *La romanització de l’Alt Segre...*, p. 20, 67, 77, 107.

46. FARRÀS I ABELLÓ, Pep: *La romanització de l’Alt Segre...*, p. 67-68. En un document de l’any 987 se cita, a Estaó, *ipsa turizela cum ipsa chasela*. BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels anys 981-1010, de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”. *Urgellia*, 3 (1980), p. 42 (doc. 210).

47. A l’acta de consagració de Sant Martí de Tost, de l’any 1040, se cita *ipsum bosch, qui vocatur Mata de Roboretario, totum integrum a ponte beati Andree usque in arenario de Reula qui est ante posita*. BARAUT, Cebrià: “Les actes de consagracions d’esglésies del bisbat d’Urgell (segles IX-XII)”. *Urgellia*, 1 (1978), doc. 49, pàg. 121. Joan Bellès, en traduir el document al català, va mantenir el topònim com a *Mata de Roboretari*. Vegeu-ho a *Catalunya Romànica*, vol. VI, p. 292. Mossèn Pere Pujol, però, va traduir-ho com a *Mata del Roure Tort*, segurament perquè tenia coneixement de l’ús d’aquest nom en aquest indret. Vegeu-ho a PUJOL I TUBAU, Pere: “El reliquiari de Tost”. *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans,

el Segre aproximadament pel traçat de la carretera actual fins al pont de la Torre⁴⁸, on s'uniria amb el camí dels Pontarrons, que discorreria en paral·lel pel marge oposat del riu. Hem de pensar que les diferents obres de fàbrica i desmunts realitzats per a l'obertura de la carretera deurien esborrar el camí antic –si més no en bona part del seu traçat–, que amb el pas del temps acabaria finalment oblidat fins i tot per la memòria oral. Resulta lògic que el camí principal de la Seu sigui aquest si tenim en compte que era costum rebre els bisbes d'Urgell al Pla de Sant Tirs en la seva primera arribada a la capital del bisbat⁴⁹.

Seguint riu avall, el camí (a partir del pont de la Torre ja es tracta d'un sol camí) passava pel marge dret del Segre, com l'actual carretera, i arribava al pont del Diable, per on travessava el riu, i començava a circular pel seu marge esquerre. Aquest tram és ben visible, ja que en aquest in-

1947-1951, p. 348. Vegeu-ho reeditat a *Obra Completa*. Andorra: editorial Andorra, p. 622. El 1527 encara s'especifica que el camí de la Seu a Organyà passa per aquest indret, en trobar un home mort *en lo camí públic qui va de la Ciutat de Urgell a la vila de Organyà, a dèssà lo loc vulgarment dit Roure Tort*. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Liber Diversorum 11, fol. 2, cita que agraeixo a Carmen Xam-mar. Encara més endavant, l'any 1570, se cita Roure Tort com el límit en el qual els cònsols de la Ciutat d'Urgell podien anar a rebre els bisbes d'Urgell en la seva primera arribada a la ciutat, i també com el límit de certs drets econòmics de la ciutat en temps de fira. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Memorial d'oficis de 1570, fol. 19, 36. En relació amb aquest fet, fem notar que molt a prop d'aquest indret hi ha un turó anomenat Turó de Ciutat, que Pep Farràs havia apuntat que *potser està marcant el límit territorial de l'antiga ciutat d'Urgell*. FARRÀS I ABELLÓ, Pep: *La romanització de l'Alt Segre...*, p. 62.

48. Vegeu aquest recorregut, perfectament grafiat, a SANCHA, Sandalio de; ROZAS Y CAMPUZANO, Joaquín P. de: *Itinerarios topográficos de las principales comunicaciones de la Capitanía General de Cataluña*. Madrid: 1860. Itinerari "De Lérida a Puigcerdá", mapes número 9 i 10.

49. Així es va fer l'any 1817, per exemple. MOLINÉ, Enric: "Cerimonial d'entrada d'un nou Bisbe a la Seu, 1817". *Església d'Urgell*, 105 (novembre de 1981), p. 16. Sembla que aquesta pràctica ja era habitual també al segle XVI. ESPAR I TRESSSENS, Josep: *Coses de la Seu*. Barcelona: Banc Espanyol de Crèdit, 1978, p. 156. Josep Espar suposa que la comitiva del bisbe pujaria des d'Organyà, passaria pel costat del pont de la Torre, continuaria pel camí dels Pontarrons, i travessaria el Segre per la palanca de Noves, per dirigir-se tot seguit cap al Pla de Sant Tirs. Tot i que no coneixem la data de construcció d'aquesta palanca, no l'hem trobat documentada en cap dels documents utilitzats en aquest article i sí que, com hem vist, trobem citat reiteradament el pas del Segre pel pont de la Torre per continuar cap a la Seu pel marge esquerre del riu.

dret la carretera passa pel marge oposat i, per tant, la seva construcció no va afectar el camí antic, que presenta alguns passos repicats a la penya i reforçats amb uns notables murs de contenció. El camí tornava a travessar el riu pel tercer pont del congost, i anava fins a la sortida de l'estret, just on actualment la carretera passa un petit túnel⁵⁰, prop d'on es trobava la capella de Sant Ermengol⁵¹, en el punt on la llegenda recorda que els habitants d'Organyà buscaven el cos del sant bisbe amb unes ganxes de raier al Segre després de la seva caiguda al riu mentre visitava les obres del pont de Bar, el 3 de novembre de l'any 1035. A causa d'aquesta llegenda, el malnom dels habitants d'Organyà, ben viu encara avui entre els habitants de la comarca, és el de “ganxos”⁵².

50. En aquest punt s'observa encara clarament un petit tram del camí, amb parets arrapades a la penya arran del precipici sobre el Segre.

51. La capella de Sant Ermengol apareix referenciada a la visita pastoral de l'any 1758: *dista de dicha villa [d'Organyà] media hora; de esta capilla cuyda el devoto que nombra el Cabildo y Común seglar de dicha villa; se mantiene de las pocas limosnas que ofrecen los devotos, no tiene renta alguna*. ADU, registre 111, visita de 1758, fol. 9v. Sembla que l'any 1861 encara es conservava, tot i que la referència en la que ens basem, molt imprecisa, només cita una ermita que es trobava a la sortida d'Organyà. Aquesta localització també podria correspondre a la capella del Roser, situada al camí ral, sortint de la vila pel carrer Nou en direcció nord, per on el camí anava a travessar el riu de Cabó abans d'entrar al congost de Trespunts. Vegeu-ho en una carta de J. Mañé i Flaquer publicada el 3 de setembre de 1861 al diari *La Época*, citada a FITÉ, Marcel: “Hostals de Trespunts avall”. *Cadí Pedraforca*, 20 (primavera-estiu 2016), p. 50. Mossèn Cinto Verdaguer, en passar-hi el 1883 i parlar de Sant Ermengol, diu que “*los constructores de la carretera han esborrat sa capella*”. BABIÀ I SERRA, Jesús: “Mossèn Cinto pels camins de l'Alt Urgell, 26 i 27 de juliol de 1883”. *Lo Banyut*, 13 (tardor de 2002), p. 15-16. Actualment, a prop de l'indret on s'aixecava la capella, que la memòria oral situa unes desenes de metres més al sud, hi ha un petit piló on durant la segona meitat del segle XX es va instal·lar una majòlica de ceràmica, obra de l'artista andorrà Sergi Mas, en la qual es representa Sant Ermengol revestit amb els atributs episcopals. En algunes fotografies de principis del segle XX s'observa efectivament el canvi d'ubicació d'aquest piló, que estava situat més al sud de la seva localització actual. Vegeu-ne una imatge, per exemple, a ACAU, fons Maravilla, foto 9-6.

52. ESPAR I TRESSSENS, Josep; ESPAR I TRESSSENS, Francesc: *Coses d'Organyà d'ahir i d'avui*. Lleida: Diputació de Lleida, 1988, p. 141-142. ESPUNYES, Josep: *Segrada. Motarrots i llegendes de l'Alt Urgell*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 102. ARMENGOL I ROSELL, Josep Maria: “El Forat dels Tres Ponts. Història i llegenda”. *El Passeig. Revista quinzenal de la Seu d'Urgell*, 40 (5 d'octubre de 1985), p. 10-11. D'una manera

Els tres ponts

Seguint el curs del Segre, el primer pont que trobem és el pont de la Torre. Aquest deu el nom a la torre de planta circular que es troba al marge dret del riu, damunt d'una cornisa de penya i encarada exactament en la direcció del pont⁵³. Com hem vist, en aquest punt conflueixen els dos camins que baixaven seguint el curs del riu per cada un dels dos marges: el dels Pontarrons, pel marge dret, i el camí que procedia de la Seu passant per Arfa i el Pla de Sant Tirs, per l'esquerre. Històricament apareix documentat sovint amb el nom de Pont de Sant Andreu, i sovint s'especifica que és el primer pont que es travessava en el camí de la Seu a Organyà⁵⁴. De fet, aquest pont és citat en diverses ocasions com a límit d'alguns drets de la Ciutat d'Urgell⁵⁵. Sembla que aquest pont va ser destruït cap a l'any 1331 pel vescomte de Castellbò⁵⁶, fet que obligava els

certament insòlita aquest sobrenom ha estat obviat a BELLMUNT I FIGUERAS, Joan: *Fets, costums i llegendes. L'Alt Urgell, III*. Lleida: Pagès, 1997, p. 142, on ens diu: *Hi ha una altra contalla que explica d'on ve la denominació de "ganxos" a la gent d'Organyà, però com que segurament fou divulgada de manera picaresca per algú de les poblacions veïnes, sense que puguem parlar de llegenda, per aquest motiu l'ometem*. Una altra versió de la llegenda situa la troballa del cos a Oliana, després que a Organyà no poguessin rescatar-lo de les aigües del Segre. ESPUNYES, Josep: *Piulades de cultura popular. Bruixeria, mimologismes, llegendes*. La Seu d'Urgell: Salòria, 2016, p. 70-72.

53. [VILLARÓ BOIX, Albert]: "Camí i torre de Trespunts...", p. 254.

54. Ho hem vist clarament en la cita sobre el manteniment de camins acordat entre els consolats de la Seu d'Urgell i de Puigcerdà, l'any 1325, que té com a límit el *pont de Sanct Andreu, qui és lo primer pont del camí qui va de la present Ciutat de Urgell a la vila d'Organyà*.

55. A les Usances de 1430, per exemple, s'especifica que els habitants de la Ciutat d'Urgell poden pescar als rius Segre i Valira *dels caps dels ports tro al primer pont dit de Sent Andreu Entre los Ponts*. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Llibre de les Usances, fol. 18. Les usances van ser editades –amb la data equivocada, però– per CARRERAS CANDI, Francesch: "Les usances o privilegis de la Sèu d'Urgell (any 1470)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Número 83, abril a septiembre 1924, pàg. 265-292; i posteriorment per ESPAR i TRESSSENS, Josep: *Coses de la Seu...*, p. 69-87. Encara l'any 1601 es reivindicava aquest privilegi per tal de defensar a Pere Saurat, habitant de la ciutat, que havia estat pres pel governador de Castellciutat mentre pescava al riu Valira. Vegeu-ho a ACAU, C. 1579-1617, fol. 535v.

56. Vegeu els documents que fan referència a la destrucció d'aquest pont, que ja especifiquen que

vianants a passar per un pas més difícil, que potser podríem identificar amb el camí dels Pontarrons. En aquest mateix moment s'especifica que el vescomte havia construït una torre nova i que feia pagar peatge als vianants; pensem que es tracta de la torre situada just damunt d'aquest pont, que controla tan el camí dels Pontarrons com el camí que permet evitar l'estret passant pel solà de la Piula⁵⁷. En algun cas s'ha dit que *el pont de la Torre es reconstruiria de nou una mica més al S*⁵⁸, vinculant de forma poc clara aquest suposat canvi d'ubicació amb la destrucció de cap a 1331. Suposem que aquesta observació es refereix a l'emplaçament on es faria el pont de la carretera, ja al segle XIX⁵⁹, i no pas a un suposat canvi d'ubicació del pont al segle XIV, que no sembla que s'hagi produït en cap cas. Nombroses fotografies de començaments del segle XX ens permeten observar la coexistència dels dos ponts: el pont de la Torre en el seu emplaçament original, i el pont de la carretera uns metres més avall. El pont de la Torre va ser destruït durant la Guerra Civil espanyola⁶⁰ i posteriorment la construcció del pont pel qual passa actualment la carretera, que travessa el Segre en forma diagonal a l'eix del riu, va suposar la desaparició de l'estrep esquerre del pont històric. L'estrep dret es conserva encara ben visible. Les bases del pont que s'havia construït al segle XIX per a fer-hi passar inicialment la carretera, per la seva part,

feia tres-cents anys que havia estat construït pel bisbe Sant Ermengol, a MARQUÈS, Benigne: "Els documents del fons Caboet-Castellbò de l'Arxiu Capitular d'Urgell (1237-1389)". *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 9 (2012), p. 23-26, doc. 46-48. En les fotografies conservades d'aquest pont es pot observar l'existència de tipus d'aparells constructius significativament diferents, que sens dubte corresponen a diverses fases d'obra i refeccions del pont en moments de destrucció o reforma.

57. Sense descartar que la torre pugui tenir un origen anterior, la documentació citada especifica clarament que es tracta d'una torre de nova construcció.

58. [VILLARÓ BOIX, Albert]: "Camí i torre de Tresponts...", p. 253.

59. L'any 1886, en ple procés de construcció de la carretera, un viatger ens explica que *atraviésase el río por un puente de madera, al que sustituirá otro de piedra ya comenzado*. M. LL. y A.: "Recuerdos de una excursión...", p. 364.

60. Les fonts orals apunten que el pont va ser destruït, com tants altres, durant la retirada de l'exèrcit republicà cap a la frontera francesa, durant les primeres setmanes de l'any 1939.

han estat aprofitades per a construir el nou pont de la carretera de Montan de Tost⁶¹, en el moment de construcció del túnel homònim, que va suposar una reorganització profunda de la cruïlla d'accés a aquesta població⁶².

El pont de la Torre, en una imatge anterior a la Guerra Civil. Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, fons Maravilla, referència 12-37.

En el retaule barroc dedicat a Sant Ermengol que es conserva a la catedral de la Seu d'Urgell⁶³, en el plafó on es representa el sant bisbe

61. Vegeu una imatge de l'arranjament del nou pont, aprofitant els estreps del pont inicial de la carretera, a la revista *Portal de la Seu*, núm. 718 (31 de març de 2001), p. 1.

62. El túnel de Montan va ser inaugurat el juny de l'any 2001. Vegeu-ho a la revista *Portal de la Seu*, núm. 728 (16 de juny de 2001), p. 3.

63. Aquest retaule s'ha datat cap a principis del segle XVII. PUIG, Ermengol: "Sant Ermengol en les arts plàstiques". *Sant Ermengol, bisbe d'Urgell (1010-1035). Història, art, culte i devocions*. La Seu d'Urgell: Bisbat d'Urgell, 2010, p. 283. Vegeu una datació fins i tot un xic més endarrerida, juntament amb altres dades, a MOLI FRIGOLA, Montserrat: "Ripoll i la Seu d'Urgell abans de

dirigint la construcció del camí de Trespunts, es representa ben clara la torre circular que domina el pont, en la seva situació exacta⁶⁴. Sembla que en algun moment històric indeterminat el pont havia de ser guardat pels habitants de la vall de Cabó⁶⁵. La torre, que ja hem vist que el 1331 se citava com a nova, encara estava en funcionament al segle XVII, tal com ens informa Ambrosio Borsano: *Al primer puente que se [h]alla d-estos tres hay una torre muy antigua que en tiempo que la Seu de Urgel estava en poder de Francia tenían dicha torre ocupada a que empedían que no podiesen passar por aquel camino sin registrarles*⁶⁶, i al final del segle es va proposar la seva refortificació⁶⁷. El 1788, però, ja es trobava

Vic". *Setenes Trobades Culturals Pirinenques. El Pirineu, 1.000 anys després: visions de futur*. Andorra, 2011, p. 39-41. Malgrat tot, sembla que el retaule està format per peces de dos moments diferents. El plafó corresponent a la construcció dels ponts correspondria a la fase més antiga. Vegeu-ho a XAM-MAR I ALONSO, Carmen; GRAU I PRAT, Mercè: *L'Alt Urgell. Una visió de conjunt*. Volum II. La Seu d'Urgell: Centre de Recursos Pedagògics de l'Alt Urgell, 2003, p. 149-151. Vegeu-ho analitzat d'una forma més profunda, però amb algun error en la identificació de les escenes del retaule (confon la construcció dels tres ponts del congost amb el descens pel riu del cos del bisbe ja difunt!) a AA. DD.: *La catedral de la Seu d'Urgell*. Manresa/Barcelona: Angle, 2000, p. 219-223.

64. Incomprendiblement, Ermengol Puig identifica aquesta torre amb *l'antic monestir de Sant Andreu, monestir que estaria representat per una torre circular fortificada, que emergeix enmig d'arbres i valls. Aquesta idealització es justificaria pel costum antiquíssim, en les nostres muntanyes, de construir a l'entrada i a la sortida dels engorjats i dels passos difícils edificis per a pernoctar i fer-hi estada els transeünts*. PUIG, Ermengol: "Sant Ermengol en les arts plàstiques...", p. 281-282. Contràriament a aquesta "idealització" de què parla Ermengol Puig, cal destacar la notable fidelitat en la representació dels tres ponts en aquest retaule, com tornarem a veure posteriorment quan parlem del pont del Diable.

65. *La Universitat (municipi) de la vall de Cabó, tenia obligació de guardar lo pont de la Torre que defensava lo pas dels Trespunts*. Així ho exposa Ceferí Rocafort a la *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi, vol. IX, pàg. 508. Agraeixo a Daniel Fité aquesta referència.

66. MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia; ESPINO LÓPEZ, Antonio: *Catalunya abans de la Guerra de Successió...*, p. 234-235. Sobre les diferents invasions franceses a partir del Tractat dels Pirineu vegeu, en aquesta mateixa obra, les pàgines 19 a 188.

67. El 1692, en el conjunt de projectes que van acompanyar la construcció del nou castell de Castellciutat, es va preveure la construcció d'*una talaia amb una capacitat per a vint-i-cinc homes al pont de la Torre*. VILLARÓ, Albert: *El Castell de Ciutat*. Inèdit [exemplar mecanoscrit dipositat a l'ACAU], p. 50, citant AGS, Guerra y Marina, 2285, carta del baró de Preu al duc de

abandonada, tal com hem vist que ens ho explicita Francisco de Zamora: *allí inmediato, sobre un peñasco, hay un castillote arruinado, que seguramente con poca gente se impediría el paso*⁶⁸.

El pont de la Torre i la torre que li dóna nom, representats al retaule barroc de Sant Ermengol de la catedral de la Seu d'Urgell. Fotografia: Lluís Obiols Perearnau.

El segon pont que trobem, a través del qual es travessava el Segre des del seu marge dret cap al marge esquerre, és el pont del Diable. Deu el seu nom a la llegenda que narra com el bisbe Sant Ermengol construïa el pont de dia mentre, a la nit, el diable destruïa tot el que s'havia avançat. Aquesta llegenda ja la trobem documentada l'any 1520 –es tracta de la

primera cita coneguda fins a l'actualitat–, moment en el qual un testimoni assegurava que *tostemps ha hoÿt dir que los dits ponts ha fet Sent Armengol, qui ere bisbe e prelat de la Sglésia d'Urgell, e ha hoÿt dir ell*

Medina Sidonia, 23 de gener de 1692.

68. ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes...*, pàg. 154-155.

*testimoni que quant dit Sent Armengol fahie los dits ponts, tant quant fahie de dia, lo diable lo l'i derrocave de nits, çò és, en lo pont migà*⁶⁹. Finalment, segons la llegenda, la situació es va resoldre quan Sant Ermengol va atrapar el diable i el va lligar a la penya, damunt del pont. Pensant que una crescuda del riu es podria endur les obres en construcció, el diable va pixar-se per intentar-ho aconseguir, però únicament va deixar una marca a la roca, ben visible encara avui, que es coneix com *la Pixarrada del Diable*⁷⁰, i que ja trobem clarament representada, en el punt exacte on es troba, al retaule barroc de Sant Ermengol de la catedral de la Seu d'Urgell⁷¹. Mossèn Cinto Verdaguer, però, en passar per aquest punt i narrar aquesta història, substitueix la pixarrada per un *raig de suor* que hauria deixat el diable en escapar-se, expressió que deuria considerar més decorosa encara que alterés lleugerament la llegenda⁷². És significa-

69. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, procés sobre el dret de pontatge concedit als d'Organyà sobre Trespunts, fol. 42v. Cal destacar la precisió geogràfica d'aquesta cita, quan especifica que l'escenari d'aquest episodi de conflicte entre Sant Ermengol i el diable era concretament al pont mitjà, que és precisament el pont del Diable.

70. Vegeu-ho recollit, per exemple, a BELLMUNT I FIGUERAS, Joan: *Fets, costums i llegendes...*, p. 141-142. També a COLL, Pep: *Viatge al Pirineu fantàstic*. Barcelona: Columna, 1996, p. 135. ESPAR I TRESSSENS, Josep; ESPAR I TRESSSENS, Francesc: *Coses d'Organyà...*, p. 138-140. ESPAR I TRESSSENS, Josep: *Coses de la Seu...*, p. 155-156. ROMA I CASANOVAS, Francesc: *Els Pirineus maleïts. Natura, cultura i economia moral en les societats dites tradicionals*. Barcelona: Alta Fulla, 2000, p. 64. CORTÈS RIBELLES, Manuel: *La serra del Boumort i muntanyes veïnes*. Valls: Cossetània, 2005, p. 358. ESPUNYES, Josep: *Piulades de cultura popular...*, p. 49-51. Vegeu-ho també, però atribuïnt la iniciativa de la construcció del pont als monjos del monestir de Sant Andreu de Trespunts, a OBIOLS, Joan: *L'infern dolç...*, p. 194. Fins i tot una de les postals de la fototípia Thomàs on es veu aquest tram del congost, porta la següent llegenda: "14 - ORGAÑA. Estrecho de los tres puentes. Pixarrada Diablo".

71. Aprofitem per fer notar aquest detall, que ha passat desapercebut en els treballs que coneixem sobre aquest retaule, ja citats anteriorment. D'una manera certament fidel, al damunt de la figura de Sant Ermengol, al marge esquerre del Segre i a tocar del pont del Diable, veiem esculpit un forat a la roca del qual surt una marca que regalima penya avall, d'una forma ben similar a la Pixarrada del Diable, i situada exactament en el mateix punt.

72. COLL, Pep: "Verdaguer davant la Pixarrada del Diable". *Anuari Verdaguer*, 21 (2013), p. 116-117. Vegeu el text complet on es troba aquesta cita a BABIÀ I SERRA, Jesús: "Mossèn Cinto pels camins de l'Alt Urgell...", p. 15-16.

tiu que aquest pont, en la construcció del qual la tradició oral hi vincula directament la figura del bisbe Ermengol, és anomenat en el mapa militar de la segona meitat del segle XVIII que hem vist anteriorment com a *punte de piedra llamado de San Armengol*⁷³, i encara el 1860 se cita amb aquest mateix nom⁷⁴.

Sant Ermengol mentre dirigeix la construcció del pont del Diable al retable barroc conservat a la catedral. Es pot observar, just sobre la mà amb què el bisbe beneeix les obres, el forat que representa la Pixarrada del Diable. Fotografia: Lluís Obiols Perearnau.

El pont del Diable presenta una forma constructiva molt singular. Es veuen clarament els estreps de dos ponts sobreposats, de moments diferents. A un nivell inferior arrenca l'arc d'un pont que, pel tipus d'aparell constructiu, podem relacionar amb els altres dos ponts del congost. Per damunt d'aquest, amb un arc d'una

llum més ampla i construït amb un tipus d'aparell notablement diferent, arrenca un segon pont, a més alçada, construït posteriorment. Tot i que

73. SGE, Lleida, 488.

74. SANCHA, Sandalio de; ROZAS Y CAMPUZANO, Joaquín P. de: *Itinerarios topográficos de las principales comunicaciones...*, itinerari "De Lérida a Puigcerdá", mapa número 9.

aquest fet ens podria fer pensar en una hipotètica destrucció del primer pont, i en la construcció posterior d'un segon pont a un nivell més alt, trobem diverses representacions gràfiques on s'aprecia la convivència de les dues construccions⁷⁵. No podem precisar quin seria el motiu de la construcció del segon pont: potser algun tipus de problema estructural del primer? Potser un augment de la cota del camí per tal de fer més còmode el seu pas? En tot cas, és un aspecte que queda pendent de resoldre. Com a curiositat, deixem apuntat que vora el pont, a tocar del camí, al marge esquerre del riu, hi ha la següent inscripció gravada a la roca: "Als 24 de maig de 1853 arribà Segre aquí", on es deixa constància de l'abast d'un dels grans aiguats documentats històricament al nostre país⁷⁶. Aquest pont, que es pretenia fortificar al final del segle XVII⁷⁷, va ser finalment destruït pel general Martínez Campos durant la Tercera Guerra Carlina⁷⁸, mentre estava assetjant les tropes carlistes a la fortalesa

75. Al retaule barroc de la catedral de la Seu d'Urgell es representa clarament el pont del Diable amb el doble arc. Igualment, en els gravats publicats per Langlois al començament del segle XIX, es veu com encara existeixen els dos arcs. Vegeu-ho a LANGLOIS, M. C.: *Voyage pittoresque...*, p. 13. Vegeu descrita, sense noves aportacions, la publicació de Langlois a PUIG, Ermengol: "Una visió romàntica de la Vall del Segre". *Església d'Urgell*, 131 (abril 1984), p. 6-7. La que possiblement és una de les últimes representacions gràfiques del pont abans de la seva destrucció es va publicar l'any 1873, tot i que sembla clarament una reelaboració del gravat publicat per Langlois. Vegeu-la a SOCIEDAD DE LITERATOS, Una: *La vuelta por España. Viaje histórico, geográfico, científico, recreativo y pintoresco. Tomo segundo*. Barcelona: Heredero de D. P. Riera, 1873, p. 423.

76. Els germans Espar citen *l'aiguat de l'any 1853, en record del qual un avantpassat meu va gravar al camí de l'altra banda dels Tres Ponts, al camí vell en una pedra, aquesta llegenda*. ESPAR I TRESSSENS, Josep; ESPAR I TRESSSENS, Francesc: *Coses d'Organyà...*, p. 134. Cal agrair a Jordi Pasques la informació sobre l'existència d'aquest gravat. Sobre la riuada de 1853 vegeu VILLARÓ, Albert; GISPERT, Joan: *La ciutat i el riu...*, p. 39-40. Sobre les riuades històriques a la conca alta del Segre vegeu RAMA CORREDOR, Eduard: "400 anys de fenòmens meteorològics extrems a la Seu d'Urgell". *Interpontes*, II (2012), p. 113-135.

77. El 1692 es projectava *una porta amb parapets i cos de guàrdia per al pont del Diable*. VILLARÓ, Albert: *El Castell de Ciutat...*, p. 50, citant AGS, Guerra y Marina, 2285, carta del baró de Preu al duc de Medina Sidonia, 23 de gener de 1692.

78. *Para retardar la persecución que pudiese hacérsele por parte de la Seo, cortaron el puente conocido por Tres Ponts, único paso que había sobre el Segre desde La Seo hasta Orgañá*.

de Castellciutat⁷⁹. Un cop destruït el pont, el pas es devia adaptar amb una palanca de fusta fins que es va construir la carretera. Encara en una fotografia de Lluís Marià Vidal, datada l'agost de 1890, es pot observar aquesta palanca de fusta que utilitzava els estreps de pedra del pont com a suport⁸⁰.

El pont del Diable, amb la seva característica doble arcada. Fotografia: Lluís Obiols Perearnau.

Vegeu-ho a *El Imparcial, diario liberal*, 2.979 (12 de setembre de 1875). Mossèn Cinto Verdaguer també citava aquesta destrucció l'any 1882: *Una hora abans d'arribar a Organyà, hi havia tres ponts, també atribuïts al sant [es refereix a Sant Ermengol], que acurçà ab ells, de quatre hores, lo camí d'aqueix poble a la Seu. Lo millor dels tres fou destruït per Martines Campos en sa campanya de la Seu*. GASULL I ROIG, Bernat: *Maleïda. L'aventura de Jacint Verdaguer a l'Aneto*. Folgueroles: Verdaguer Edicions, 2015, p. 38. Mossèn Cinto, l'any següent, especificava també la presència dels dos ponts superposats en aquest punt: *Lo pont més celebrat del sant, junt ab lo pont del Diable, que tenia sota, ha sigut trencat per Martinez Campos en eixos anys de guerra*. BABIÀ I SERRA, Jesús: "Mossèn Cinto pels camins de l'Alt Urgell...", p. 15-16. També el 1890 Josep Zulueta explicava, en narrar aquesta campanya, que *para cerrar el paso à los carlistas hubo necesidad de destruir el camino de Orgañá*. GASCÓN CHOPO, Carles: *Comarques oblidades...*, p. 58.

79. Vegeu-ne una crònica excel·lentment documentada a SALAZAR RINCÓN, Javier: *De la Regencia de Urgel al boom turístico (1822-1972). Siglo y medio de historia y literatura en torno a la Seu d'Urgell*. La Seu d'Urgell: UNED, Centre Associat de la Seu d'Urgell, 2006, p. 141-161.

80. Vegeu-la a l'arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, fons de Lluís Marià Vidal, 18x24, 077.

El tercer pont, fins ara sense un nom comunament acceptat⁸¹, tot i que al segle XVI apareix citat com a *pont de Scala*⁸² i novament al segle XVII se cita com a *pont de la Escala*⁸³ (entenem que per la seva proximitat al mas d'Escales), servia per tornar a travessar el Segre cap al seu marge dret, per on el camí arribaria ja a Organyà. Sembla que aquest pont deuria patir algun ensorrament, fortuït o no, i seria substituït per una palanca de fusta: l'any 1685 el trobem citat com a pont de pedra en una cita genèrica que potser no és prou precisa⁸⁴, i en tot cas a partir de 1716 ja el trobem documentat com a pont de fusta⁸⁵. Es tracta del pont de fusta anomenat

81. De vegades s'ha defensat que aquest pont rebria el nom de *pont vell*, denominació que creiem errònia. En tot cas, el pont d'Oliana/Peramola, sota Castell-Illebre, sí que apareix identificat amb aquest nom al principi del segle XX, la qual cosa ens fa pensar que es tracta d'una confusió entre els dos ponts a l'hora de donar-los nom: *L'estret desert i rocós que es prolonga, en una extensió d'uns vuit quilòmetres, des dels Espluvins fins al Pont Vell o Grau d'Oliana, on la vall esdevé més ampla, seria en altre temps el baluard natural que barrava el pas de la terra baixa a la nostra comarca*. Vegeu-ho a PUJOL I TUBAU, Pere: "La comarca d'Urgellet". *Obra Completa*. Andorra: editorial Andorra, 1984, p. 443 [publicat originalment a *Àlbum Meravella*, vol. 2. Barcelona: 1929]. Vegeu també aquesta denominació a la fotografia del pont d'Oliana/Peramola publicada a ESPUNYES, Josep: *Baronia i municipi de Peramola...*, p. 125. Sobre el pont, vegeu [TERRÉ I VILA, Mercè; ROCA I MARTÍ, Ventura]: "Pont de Peramola o d'Oliana". *Catalunya romànica*, VI, p. 280.

82. Així figura com a afrontació nord del terme d'Organyà amb el terme del priorat de Tresponts al Capbreu d'Organyà de 1551-1567 conservat a l'ACU, en el fragment publicat a TRAGÓ, Pere: *Spill manifest...*, p. 144.

83. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, volums, 93 (Stabilimentorum XXIII), fol. 108v-110v.

84. El *Discurso General* d'Ambrosio Borsano ens diu que *pásssase al río Segre tres vezes sobre tres puentes de piedra*. MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia; ESPINO LÓPEZ, Antonio: *Catalunya abans de la Guerra de Successió...*, p. 234-235. De la mateixa manera, un privilegi reial de 1601 que citarem posteriorment parla de *tres pontes lapideos*, d'una forma igualment genèrica. Vegeu-lo a ACAU, Ajuntament d'Organyà, fotocòpia d'un pergamí de 1601.

85. La guia de camins del comte de Darnius cita en diferents ocasions *el tercer puente, que es de madera*, i especifica que, per poder convertir el camí en carretera per al transport rodat, *el tercer puente, que es de madera, se habría de hazer de cal y canto*. Vegeu-ho a BNE, manuscrit 10.529, itinerari 169, fol. 73. El mapa militar de la segona meitat del segle XVIII que ja hem citat l'anomena *puente o palanca de madera*. SGE, Lleida, 488. Per la seva banda, Francisco de Zamora, en sortir d'Organyà diu que *se pasan tres puentes: dos de madera y otro de piedra*. Suposem que quan parla de dos ponts de fusta es refereix a una palanca per travessar el riu de

Palancó l'any 1799⁸⁶ i novament durant la dècada de 1860⁸⁷. Al final del segle XVII es va construir una fortificació que controlava aquest pont, de la mateixa manera que s'havia previst fer en els altres dos ponts del congost, com hem vist. En aquest cas sabem que es va dur a la pràctica, ja que el 1693 se'ns informa que *al capdemunt de dit pont de la Escala se ha fabricat y construït un fort, que concisteix ab una torre novament feta per orde del baró de Preu*⁸⁸. Actualment es conserven encara de forma ben clara les dues arrencades de l'arc del pont.

Cabó i al pont de fusta al que ens referim en aquest moment. El pont de pedra fa referència al pont del Diable, i a continuació específica que *más adelante se encuentra otro puente de piedra*, que és el pont de la Torre. ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes...*, p. 154-155.

86. En la reclamació efectuada per Antoni Caballol d'Oliana, que havia perdut un animal en travessar aquest pont de fusta perquè es trobava sense baranes, s'especifica que es trobava *en el camino real de los Tres Puentes*. Vegeu-ho a ACCE, fons de l'Ajuntament de Puigcerdà, Reclamació d'Antoni Caballol d'Oliana contra l'Ajuntament d'Organyà..., cu. 3784. L'any 1803 es va valorar la possibilitat de reconstruir aquest pont, degut al seu mal estat. En aquell moment, es feia notar la raresa que la vila d'Organyà *ande gastando a cada paso para contruir puente de tablas, quando el lugar es el más a propósito para la construcción de un puente de piedra, por poderse todo estribar y fundar con un solo ojo sobre los horrosos peñascos de aquella garganta*. Vegeu-ho a ACCE, fons de l'Ajuntament de Puigcerdà, Arranjament del pont de fusta sobre el Segre situat al congost de Tresponts, cu. 3782. Agraïxo el coneixement sobre l'existència d'aquesta documentació a Erola Simon Lleixà.

87. SANCHA, Sandalio de; ROZAS Y CAMPUZANO, Joaquín P. de: *Itinerarios topográficos de las principales comunicaciones...* A l'itinerari "De Lérida a Puigcerdà", mapa número 9, se cita aquest indret com "La Palanca" o "El Palancón". Al voltant de 1840, segons Madoz, un dels tres ponts era de fusta, i també a l'*Itinerario descriptivo militar* de 1866 se cita que dos ponts eren de pedra i l'altre era de fusta. MADDOZ, Pascual: *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i la zona de parla catalana del Regne d'Aragó al "Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar"*. Barcelona: Curial, 1985, p. 34 [entrada: província de Lérida]; DEPÓSITO DE LA GUERRA: *Itinerario descriptivo militar...*, p. 126, itinerari 563.

88. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, volums, 93 (Stabilimentorum XXIII), fol. 108v-110v.

Estrep dret del pont “de l’Escala”, tal com surt citat a la documentació.
Fotografia: Lluís Obiols Perearnau.

Els conflictes pel cobrament del pontatge

El manteniment del camí i els ponts va representar un problema important al llarg dels segles. A banda de les destruccions intencionades, com la que hem vist de cap a l’any 1331, la degradació provocada pels agents meteorològics, per les riuades i pel pas continuat de viatgers implicava una inversió constant per tal de garantir la seguretat d’aquesta via. Ja el 1487 es tenia notícia que *lo pas de Trespons sie enderrocat*, i els d’Organyà proposaven arreglar-lo a canvi d’imposar el pagament d’una quantitat als que l’utilitzessin, aspecte al qual es va oposar la Ciutat

d'Urgell⁸⁹. El 1499, novament, s'especifica que *los pons de Trespons se enderoquen e són molt dolentment, e los de Organyà se volen entreparar de adobar-lo*, novament a canvi d'imposar-hi el pagament d'uns drets. En aquest cas els de la Seu van estar-hi d'acord sempre que els habitants de la ciutat en fossin exempts, i especificant *que com dit pont sia acabat, que dit impòsit sia levat*⁹⁰.

Les gestions dels d'Organyà no van acabar aquí, i finalment van dirigir-se a les Corts de l'any 1515, presidides per la reina Germana de Foix, on van aconseguir un privilegi reial per tal de fer pagar pontatge al pas de Trespunts. L'oposició a aquest pagament per part de la Seu d'Urgell va ser immediata. El gener de 1516 el Consolat va acordar fer-hi front, conjuntament amb el Capítol de canonges de la catedral, *attés que los dits pons sien stats obrats e fets per los prelats passats de aquesta Sglé-sia*. Qui sap si com a represàlia, el mes d'octubre els cònsols de la Seu van acordar fer pagar un pontatge al pont de Boixadera per tal de refer-lo, i al novembre es continuava negociant sobre el pagament de la lleuda que imposaven els d'Organyà *contra los pariatges antichs e praticats fins assi*⁹¹.

Aquesta oposició va derivar en un procés judicial del qual es conserven les declaracions d'un conjunt de testimonis que ens aporten una

89. ACAU, C. 1431-1509, fol. 421v. Ja el 1483 els homes d'Andorra van ser afranquits de pagar els drets de passatge i pontatge al camí de Trespunts. Vegeu la transcripció del document a VELA PALOMARES, Susanna: *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XV*. Andorra: Govern d'Andorra, 2002, p. 385-388 (document 100). No sabem si la concòrdia de 1453 entre els andorrans i els d'Organyà feia referència a aquest mateix aspecte. Vegeu-ho a ARMENGOL, Lídia: *Una mostra del nostre llegat històric. 600 fets institucionals, econòmics i socials*. Andorra la Vella: edició de l'autora, 1985, p. 39-40. Vegeu, sobre les exempcions de drets aconseguïdes pels andorrans durant aquests anys, especialment vinculades amb la transhumància, BARAUT, Cebrià: "Andorra i les seves institucions a la fi de l'edat mitjana". *Annals de la 2a Universitat d'estiu. Andorra 83: la baixa edat mitjana*. Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura, 1984, p. 58 [text reproduït a *Miscel·lània a Dom Cebrià Baraut i Obiols. Estudis d'història d'Andorra*. Andorra: Govern d'Andorra, 2000, p. 380-391].

90. ACAU, C. 1431-1509, fol. 475v.

91. ACAU, C. 1513-1578, fol. 29, 37-38.

informació molt valuosa per a l'estudi d'aquest pas⁹². Els testimonis coincidien en la necessitat de passar per aquest punt, ja que no hi havia alternativa possible, *car tot és roques fins al cel desà y delà, y per forsa se té de passar per aquí*, i no es podia buscar cap altre camí que no fessen gran tortà, *que de necessitat han de passar per dits lochs de Trespunts los anomenats en lo article, que venen ací, a Barcelona y van a Tarre-gona y Urgell y altres parts*⁹³. Alguns especificaven que mai s'hi havia fet pagar pontatge, tot i que *ha cerca de trenta anys, que ere guerra de Pallars, staven alguns hòmens a la torra del primer pont, que guardaven lo pas, e fahien pagar hun diner a quiscú qui passave per allí, tant del vescomdat com a qualsevulle altra persona (...) però fahien-los pagar per força, no per privilegi nengú*⁹⁴.

Els accidents havien estat nombrosos en aquest punt. Un dels més relatats pels interrogats era el que havia patit *lo senyor en Johan Boix de Tírvia; passant per dit camí caygué ensemps ab un rossí que cavalcave y donà en Segre, y essent baix en l'aygua alsà's lo millor que pogué, y pres-se en una lexa de roca y prengue's a cridar grans crits, y un home va'l oÿr y veu-lo en Segre, mes-se a cridar grans crits de "via fora!", e los de Organyà, sentint açò, anaren alà e ab cordes lo'n tragueren*⁹⁵. Les pèrdues d'animals al camí eren encara més freqüents. Menald Carrera, gascó, majoral de Joan Çafarrera, relatava com *stant ell, pastor, en dies pasats ab lo senyor archabisbe que és ara de Tarragona, passant per dits ponts, al pont sobirà se perdé dos vedelles y al pont del mig una vaqua y hun brau que y caygué en Segre, y nadant n'isqueren*⁹⁶. En molts altres

92. Vegeu-lo a ACAU, Ajuntament Seu, procés sobre el dret de pontatge concedit als d'Organyà sobre Trespunts, 1520. Les notes següents fan referència als diferents folis d'aquest procés judicial.

93. Fol. 3v-4, 180.

94. Fol. 15-15v, 24v-25.

95. Vegeu la crònica d'aquest accident, entre altres, al fol. 114v-115.

96. Fol. 222v-223. Es refereix a Pere de Cardona, que va ser bisbe d'Urgell entre 1472 i 1515, quan va ser nomenat arquebisbe de Tarragona, càrrec que va exercir fins a la seva mort, l'any

casos, els animals no podien salvar-se i sovint eren escorxats⁹⁷.

Algun d'aquests accidents havia estat el detonant d'obres de millora del camí: *misser Vedrenya de Balaguer caygué al pont més amunt, y ell promés de fer-lo adobar, y de fet lo féu adobar*. Aquesta obra va ser dirigida per dues persones de la Seu: *mossèn Carcolse, canonge de la Seu d'Urgell, y micer Johan Çaffarrera, feya adobar los empits del pont més hamunt, y' ll feyen empedrar lo camí que és passat los tres ponts*. Sens dubte, aquest tram d'empedrat deu correspondre al que havia fet arreglar un home que *adobà un tros de camí qui's diu a Roure Tort, y açò per quant y caygué y féu vot de adobar aquuell tros de camí*⁹⁸.

En tot cas, el manteniment del camí ja havia generat algunes tensions anteriorment: *en temps passat, los del Capítol ab los del vescomdat havie qüestió sobre un pont de fusta que havie sobre la torre, que s'ere enderrocat, a la part del camí de la Seu d'Urgell, y quiscú de ells lo volie adobar, y a la darrera lo adobaren*. Potser aquest episodi fa referència a *lo cap del pont de la Torra, que han adobat*, segons relatava un altre testimoni en parlar de les actuacions que el Capítol d'Urgell havia fet en aquest camí. Fins i tot *té record ell, testimoni, que una vegada los del Capítol de la Seu d'Urgell y vingueren per voler adobar los camins,*

1530. Vegeu-ho a BARAUT, Cebrià; CASTELLS, Jesús; MARQUÈS, Benigne; MOLINÉ, Enric: "Episcopologi de l'Església d'Urgell, segles VI-XXI". *Urgellia*, 14 (1998-2001), p. 71-73.

97. Vegeu-ho, per exemple, al fol. 209v. En general, en tot el procés es parla d'animals perduts passant pel congost, com un cavall que s'havia perdut *al pas que's diu del Grau Nou*, entre molts altres. Vegeu-ho al fol. 100v.

98. Fol. 115v-116, 140v-141v, 203v-204. El 1506 Francesc Vedrenya, doctor en dret, havia estat nomenat veguer de Balaguer. ACA, Registres de Cancelleria, 3543 (Ferran II, Officialium 6), fol. 66v-67v. De 1521 a 1524 un canonge de la Seu, Miquel Vedrenya, que suposem parent de Francesc Vedrenya, va ser diputat eclesiàstic per Urgell. Vegeu-ho a SERRA, Eva (coord.): *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*. Volum I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015, p. 132. Joan Çafarrera, per la seva banda, va ser nomenat jutge de les valls d'Andorra i del vescomtat de Castellbò pel rei Ferran el 1512, després d'ocupar el vescomtat en el context de la conquesta del regne de Navarra. ACA, Registres de Cancelleria, 3543 (Ferran II, Officialium 6), fol. 106v-107v, 144-145). També va ser cònsol en cap de la Seu d'Urgell els anys 1513 i 1516. ACAU, C. 1513-1578, pàg. 3 (numeració actual), i fol. 26.

*y los de Organyà y ysqueren y feren-los-ne tornar en mala hora*⁹⁹. Tot i que molts dels testimonis afirmaven que mai ningú havia mantingut els camins en aquest punt, excepte la vila d'Organyà, i que des que es pagava pontatge s'havien arreglat força alguns trams del camí i n'havia augmentat molt la seguretat, també molts afirmaven que els vassalls de l'Església d'Urgell no haurien de pagar el pontatge, ja que els ponts havien estat construïts pel bisbe Sant Ermengol, i en alguns casos també es dubtava de la legitimitat dels d'Organyà per imposar aquest dret, *car dits tres ponts són en senyoria del senyor prior de Sanct Andreu*¹⁰⁰.

El procés va finalitzar amb una sentència del novembre de 1520 en la qual, sobre *cert privilegi per la reyna dona Germana, com a loctinent general del sereníssim y cathòlic rey don Fernando segon, de gloriosa memòria, a dita universitat de Organyà atorgat y per la cesàrea y reyal majestat confirmat, ab lo qual dita universitat de Organyà té facultat que per reparar certs ponts puguen exhigir dels passatgers y bèstias que per allà passaran cert vectigal*, a instàncies del Capítol de la Seu d'Urgell entre altres, i alegant que el privilegi representava un interès particular de la vila d'Organyà, es declarava *que dit privilegi y la exacció del dret de aquell sien revocats*¹⁰¹. Segurament les instruccions per a un enviat a Corts, sense data, que es conserven a l'Arxiu Capitular d'Urgell fan referència a aquest moment, probablement a les Corts de 1519-1520 on deduïm que l'emperador Carles deuria confirmar el privilegi, tal com s'especifica a la sentència de 1520. Les instruccions per a l'enviat a les Corts són ben explícites: *la senyora reyna, com a loctinent*

99. Fol. 96-96v, 122v-123, 140v-141v. Potser fa referència al pont de la Torre, que ja hem vist que havia estat destruït cap a 1331? O potser només es refereix a algun pontarró de fusta per salvar algun mal pas, en el camí que es dirigeix cap a la Seu d'Urgell pel marge esquerre del Segre?

100. Fol. 36v, 212-212v. Molts dels testimonis destaquen que fins que s'havien arreglat els camins calia descavalcar en molts indrets, i en aquell moment, malgrat que calia encara intervenir per millorar algun pas, es podia fer tot el recorregut sense baixar de l'animal.

101. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, pergamins, 1520, novembre 19.

*general, haze dada facultat a la vila de Organyà de exegir un diner o dos de pontatge de tots aquells qui passen per los Trespunts per refecció de dits camins, e com sie contra constitució posar tals drets nous, barres ni pontatges, maiorment que aquells ponts foren fets per lo gloriós Sanct Ermengou, bisbe de Urgell, plàcie a sa real magestat afranquir los vassalls de la mensa episcopal e de la mensa capitular de la Ecclesia de Urgell, com ja per privilegis antichs degen ésser franchs de tot dret de passatge*¹⁰². Malgrat això, sembla que finalment el pontatge es va continuar exigint, però els vassalls dels bisbes d'Urgell i del Capítol de Canonges de la catedral de la Seu en van restar exempts. Si més no, així ho recull el capbreu d'Organyà de 1551-1567 conservat a l'Arxiu Capitular d'Urgell: *lo pontatge, per privilegi y gràtia de la reyna Germana, és de la vila [d'Organyà] he pague's un diner per home de peu y un diner per bèstia; he home de cavall no pague més de un diner entre ell y la cavalcadura. E més digueren que ninguns vassalls del senyor bisbe de Urgell ni'n ninguns vassalls del capítol de Urgell no paguen res de pontatge, abans són franchs a hont se vulle que habiten*¹⁰³.

L'any 1601 la vila d'Organyà va obtenir la renovació del privilegi, alegant la importància del camí i el manteniment que necessitava a causa de les riuades, per poder imposar un diner per persona i un altre per cada animal, carregat o no, i un diner per cada centenar d'animals menuts¹⁰⁴. Aquest fet va generar novament un conflicte amb la Ciutat d'Urgell, que feia pagar pontatge al pont de Boixadera, i el representant d'Organyà va

102. ACU, Contractes (capsa 33), instruccions per a un síndic enviat a les Corts, sense data.

103. TRAGÓ, Pere: *Spill manifest...*, p. 145.

104. ACAU, Ajuntament d'Organyà, fotocòpia d'un pergami de l'any 1601 (el document original es troba extraviat des de fa anys). Agraïm a l'exalcalde d'Organyà Antoni Fiol la comunicació de l'existència d'aquest document l'any 2010, quan el fons documental de l'Ajuntament encara es trobava dipositat a les instal·lacions municipals –però amb el document original ja perdut–, en motiu de la participació de l'autor d'aquest article a la 7ª Jornada d'Intervenció en el Patrimoni Cultural organitzada per l'Ajuntament d'Organyà, exposant precisament alguns detalls sobre el pas del congost de Trespunts. Vegeu part del contingut d'aquesta intervenció a OBIOLS PEREARNAU, Lluís: “Algunes precisions sobre el pas...”, p. 18-21.

oferir la possibilitat següent: *los de Organyà farian franchs als habitants d'esta ciutat del dret de pontatge que la vila de Organyà exhigeix poc ha ab privilegi de sa magestat ab tal que també los de Organyà fossan franchs del nostre pontatge*. Els còsols de la Seu, però, alegant *que no podan exhigir pontatge o passatge los de Organyà dels habitants d'esta ciutat (...) perquè lo gloriós Sant Ermengol féu los Tres Ponts, y no la vila de Organyà* i perquè la Seu d'Urgell tenia el privilegi d'exempció de pagar passatges, peatges i altres drets similars, van acordar protestar davant els d'Organyà¹⁰⁵. Poc després, l'any 1606, els habitants de les Valls d'Andorra van pactar una concòrdia amb els homes d'Organyà sobre el dret de pas¹⁰⁶.

Els problemes pel pagament del pontatge van continuar durant tota l'època moderna. El 1676, alegant que el pont *se era espatllat y havian de sustentar una palanca o barca sobre dit riu de Segre, que havia de costar excessius gastos a dita universitat*, els d'Organyà van sol·licitar poder imposar el pagament de quatre diners per animal carregat i quatre sous per centenar de bestiar menut¹⁰⁷. Ben poc temps després, el 1682, el prior de Sant Andreu de Trespunts, Josep Salvador, alegava que *continuament dispendia y gasta en adobs del camí (per ser asperíssim y fragós) y juntament en adobar los tres ponts se troban construïts per*

105. ACAU, C. 1579-1617, fol. 585v, 598v-599. El Consolat de la Ciutat d'Urgell també va obtenir diferents privilegis que li permetien exigir el pagament d'un pontatge a la palanca de Boixadera. No tractem aquest aspecte perquè supera l'àmbit d'aquest article. En tot cas, es poden trobar referències a aquest aspecte als Llibres de Consells del Consolat, també als pergamins i, en menor mesura, a la correspondència del fons municipal conservat a l'ACAU.

106. ARMENGOL, Lúcia: *Una mostra del nostre llegat històric...*, p. 55. El 1601 els habitants d'Andorra també havien negociat amb el Consolat de la Seu un pagament únic que els permetés evitar pagar el pontatge que la ciutat exigia al pont de Boixadera. Vegeu-ho a OBIOLS PEREARNAU, Lluís: "La documentació municipal de la Seu d'Urgell en els estudis històrics referents a Andorra". *L'emissió de moneda a Andorra, d'uns inicis entrebancats a la consolidació*. Papers de Recerca Històrica, 7. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, 2013, p. 36-37.

107. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, volums, 86 (Stabilimentorum XVI), fol. 144-146v.

passar de una montaña a altra considerables quantitats, i sol·licitava també el pagament d'una determinada quantitat destinada a mantenir el camí i a construir un nou pont, palanca o barca, per a la millor comoditat dels viatgers¹⁰⁸. Més endavant, el 1693, els d'Organyà demanaven novament la concessió perpètua del dret de pontatge, tot alegant que des de l'any 1654 la vila havia invertit diners en diferents ocasions, ja que *molt a menut se ofereix aver de reparar y redificar lo dit pont de la Escala y altres pasos*¹⁰⁹. Encara el 1745 els andorrans es queixaven pel preu del pontatge que feien pagar els d'Organyà, demanant *que se mande a los bayles de la villa de Orgañá (...) no exijan sino un real de cada rebaño de ganado menor*¹¹⁰. De moment no coneixem fins a quin moment es van continuar exigint drets de pontatge en aquest punt, però en tot cas aquesta realitat canviaria d'una forma absoluta en construir la carretera, ja ben avançat el segle XIX.

L'obertura de la carretera

L'obertura de la carretera des de Lleida fins a la Seu, després de dècades de reclamacions, es va prolongar durant una colla d'anys. Aquest fet va ser criticat constantment pel que suposava de fre al desenvolupament econòmic d'aquesta àrea¹¹¹, fins i tot de vegades d'una forma prou sarcàstica. És el cas de la *Topografía médica de Seo de Urgel*, que el 1886 exposava que *el aislamiento de esta ciudad es tan completo que el aca-*

108. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, volums, 89 (Stabilimentorum XIX), fol. 44-46v.

109. ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, volums, 93 (Stabilimentorum XXIII), fol. 108v-110v.

110. ACA, Reial Audiència, Registres, 36, fol. 62-62v, informació que agraeixo a l'Anna Esteve Florensa.

111. Vegeu un recull de crítiques a l'aïllament de la Ribera de la Seu, i a l'endarreriment econòmic i industrial que provocava la manca de comunicacions, a OBIOLS PEREARNAU, Lluís: "La Ribera de la Seu vista pels enginyers de mines del segle XIX". *Ibix: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, annals 2010-11*. Ripoll, 2012, p. 213-229.

reero hace imposible la explotación de tantos veneros de riqueza, y la incuria de nuestros Gobiernos es tan manifiesta, que los habitantes del país están ya descorazonados y sólo esperan que la dirección del globo aerostático sea un hecho para salir de la incomunicación con el resto del mundo, pues la carretera que de Lérida debe llegar hasta la Seo, hace treinta años comenzada, no lleva trazas de acabarse en muchos siglos¹¹².

Les queixes venien de lluny. Ja el 1850 es reclamava la necessitat d'una carretera de Ponts a Puigcerdà¹¹³, i el 1859 es va imprimir una memòria signada només amb inicials però que hem d'atribuir al canonge de la catedral de la Seu Andreu Casanovas Cantarell¹¹⁴, en la qual es

112. LLORENS Y GALLARD, Ignacio: *Topografía médica de Seo de Urgel*. Barcelona: Sucesores de Ramírez y C^a., 1886, p. 14-15.

113. Vegeu la memòria, escrita pel comissari de guerra cessant Lluís Dalmau de Baquer i dirigida al diputat provincial José Alviñá, a ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, obres municipals, *Memoria sobre la utilidad y fácil construcción de una carretera desde la villa de Puigcerdà a la de Pons, siguiendo constantemente la orilla del río Segre, en Cataluña*. Lluís Dalmau i de Baquer era notari i membre d'una família de la oligarquia local de la Seu d'Urgell vinculada al carlisme. Vegeu unes breus notes sobre ell a CORMINAS, Juan: *Suplemento á las memorias para ayudar á formar un diccionario crítico de los escritores catalanes...* Burgos: Arnaiz, 1849, p. 360. Vegeu-ne el context a PLANES I BALL, Josep Albert: "Advocats i levites: una aproximació a l'elit dirigent del carlisme urgellenc (1860-1875)", dins MONTAÑA BUCHACA, Daniel; RAFART CANALS, Josep: *El carlisme ahir i avui*. Avia: Centre d'Estudis d'Avia, 2013, p. 117-132.

114. El canonge Andreu Casanovas és una figura pendent d'estudi, que intuïm com a molt polièdrica i d'una gran influència en molts àmbits de la societat urgellenc del seu temps. Vegeu, per exemple, la seva intervenció en la creació de l'Associació de Socors Mutus de Sant Sebastià, a conseqüència del brot de còlera de 1854, a PLANES I BALL, Josep Albert; MONTAÑA I BUCHACA, Daniel: *Còlera i vida quotidiana al bisbat d'Urgell (1854-1855)*. Sant Vicenç de Castellet i Avia: Farell i Centre d'Estudis d'Avia, p. 65. Vegeu-ho també a ANÒNIM: "Aquells dies". *Associació de Socors Mutus de Sant Sebastià* [programa de la festa de Sant Sebastià]. La Seu d'Urgell: 1990, sense paginar. Vegeu-ho també a FARRÀS I MUNTÓ, Elvira: "Caminant es fa camí". *Sant Sebastià 2005* [programa de la festa de Sant Sebastià]. La Seu d'Urgell: 2005, sense paginar. Uns apunts biogràfics a [GASOL, Josep Maria]: "Casanovas i Cantarell, Andreu". *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya. Volum I (A-C)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Claret, 1998, p. 463. Vegeu unes dades més concretes sobre la seva vida i obra, amb aportacions realment interessants, com l'existència d'una extensa *Història d'Urgell* inèdita –i no localitzada fins avui– escrita per aquest autor, a LAPORTA, J.: "Notícies sobre la vida y obres del

reivindicava novament la necessitat de millorar les comunicacions de l'alta conca del Segre alegant les seves riqueses i, alhora, les seves dificultats d'exploració per culpa de les despeses de transport¹¹⁵. Entre altres, aquesta memòria fa un repàs a les diferents reclamacions per a l'obertura d'una carretera seguint la vall del Segre, la primera de les quals en una data tant primerenca com l'any 1821¹¹⁶.

El setembre de l'any 1860 es va publicar el Reial Decret que aprovava el Plan General de Carreteras de l'Estat. Entre altres, aquest pla contemplava la construcció de la carretera de Lleida a Puigcerdà passant per la Seu d'Urgell¹¹⁷. Aquesta aprovació va ser motiu de celebració a la ciutat: a la comptabilitat d'aquell any hi figuren les despeses *por hacer bailar otra vez los gigantes por la publicación del decreto de carretera*¹¹⁸. Tot i que el tram de carretera des de l'Hostal dels Esplovins fins a Organyà encara no s'havia iniciat¹¹⁹, el 1882 es van començar les obres del tram d'Organyà fins a la Seu, inclosa l'obertura del congost de Trespunts, que cap a 1890 ja es trobava explanat tot i que tenia problemes de

M. I. S. Dr. D. Andreu Casanovas y Cantarell...", p. 292-298.

115. A. C. C. [CASANOVAS CANTARELL, Andrés]: *Memoria sobre la necesidad é importancia de construir una carretera desde Lérida a Seo de Urgel y Puigcerdá*. Madrid: Compañía general de Impresores y Libreros del Reino a cargo de d. A. Avrial, 1859. Entre molts altres aspectes interessants d'aquesta memòria, per la relació amb la temàtica d'aquest article, destaquem que el mateix autor cita un sermó pronunciat per ell mateix a la catedral el dia de Sant Ermengol en el qual es refereix a la construcció dels tres ponts prop d'Organyà. Vegeu-ho a les pàgines 36 i 37.

116. [CASANOVAS CANTARELL, Andrés]: *Memoria sobre la necesidad é importancia...*, p. 42.

117. Vegeu el Reial Decret, aprovat el 7 de setembre de 1860, a *Gaceta de Madrid*, 255 (11 de setembre de 1860), p. 1-2. Vegeu-lo, juntament amb un comentari sobre el Plan General de Carreteras, a *Revista de Obras Públicas*, 18 (1860), p. 209-221.

118. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, comptes, 1860.

119. L'any 1886 el tram entre els Esplovins i Organyà encara s'havia de fer per l'antic camí de bast. Vegeu-ho a M. LL. y A.: "Recuerdos de una excursión a la Seo de Urgel". *Semanario de Palamós*, núm. 161 (28 d'octubre de 1886), p. 347; i núm. 162 (4 de novembre de 1886), p. 355-357.

manteniment¹²⁰, i que sembla que es va acabar finalment l'any 1894¹²¹. El 1892 Josep Aladern descrivia el traçat de la carretera amb aquestes paraules, més amunt d'Organyà: *Passém pel explanat de la carretera en construcció, que está tallada en lo cingle, sobre mateix del riu. Tant es aixís que durant cerca dos horas, à trets á trets, lo tallat forma un verdader caixal endinsat al cingle, tan fondo, que podria ploure sens que'ns calgués passar quimera de mullarnos. Als peus lo riu; al cap la roca viva; es un camí pintoresch. Avant montanyas, sempre montanyas, d'entre las quals va sortint lo riu com serps de dins son cau; hi ha punts que passa tan estret, tan encaixonat, que vist del regolf sembla que brolli de entre las rocas*¹²².

L'obertura de la carretera, sens dubte, va ser un punt d'inflexió en el pas del congost. Malgrat les millores que s'hi han anat introduint, d'una manera molt especial la construcció del túnel de Montan –inaugurat l'any 2001, com hem vist– i la tan reclamada actualment del túnel de Trespunts¹²³, el pas del congost amb trànsit rodat és deutor encara avui

120. Així ens ho exposa Josep Zulueta en un article publicat l'any 1890. Vegeu-lo a GASCÓN CHOPO, Carles: *Comarques oblidades...*, p. 44. El març de 1882 l'Estat va adjudicar la construcció del tram de la carretera entre Organyà i la Seu a l'empresari Narcís Estrada. Vegeu-ho a FITÉ I ERILL, Daniel: "L'obertura del congost de Trespunts (1882-1883)". *Viure als Pirineus*, 146 (abril 2014), p. 22. Ja hem vist com el 1883 mossèn Cinto ja parla de les obres de la carretera, en citar la destrucció de la capella de Sant Ermengol. El 1886 sembla que la carretera ja es trobava explanada al seu pas per Trespunts, però el nou pont de la Torre encara no s'havia construït, i calia travessar el riu per un pont provisional de fusta. Vegeu-ho a M. LL. y A.: "Recuerdos de una excursión...". *Semanario de Palamós*, 163 (11 de novembre de 1886), p. 363-364. L'any 1893 és ben clar que la carretera ja és oberta, quan es documenten, a la comptabilitat de l'Ajuntament de la Seu d'Urgell, pagaments per uns viatges fets en carro fins a Organyà. ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, comptes 1892-1893, capítol 5, concepte 9.

121. El gener de 1894 encara constaven en construcció els trams dels Esplovins a Organyà i d'Organyà a la Seu d'Urgell. MINISTERIO DE FOMENTO: *Situación de las carreteras del Estado que comprende el Plan General en 1º de enero de 1894*. Madrid: Imprenta y Litografía de los Huérfanos, 1894, p. 120-121. Finalment, el tram dels Esplovins fins a Organyà es va obrir el 1896. FITÉ I ERILL, Daniel: "L'obertura del congost de Trespunts...", p. 22.

122. ALADERN, Josep: *Cartas andorranas*. Reus: Celestí Ferrando, 1892, p. 13-16.

123. Després de diversos accidents causats per la caiguda de pedres a la carretera i d'un intens

de les obres que es van emprendre durant la dècada de 1880.

Conclusions

Sovint tendim a pensar que la documentació municipal només fa referència estrictament al terme municipal corresponent. En aquest cas, però, veiem clarament com la documentació generada pel Consolat –i posteriorment l’Ajuntament– de la Seu d’Urgell és una font d’informació important per estudiar alguns aspectes del pas del congost de Trespunts. La funció de capitalitat que exercia la Ciutat d’Urgell es veu ben clara en la col·laboració que formalitzava amb altres municipis, per exemple, per assegurar el correcte manteniment dels camins més enllà del seu terme estricte.

En el text hem intentat aportar noves dades per entendre la vialitat en el pas del congost. D’aquestes dades en podem extreure tres idees fonamentals:

1-No sabem en quin moment es construeixen les infraestructures necessàries per a travessar el congost, però en tot cas sembla evident que el camí ja hi era abans de la consagració de Sant Ermengol com a bisbe d’Urgell. Si més no, que el congost s’anomeni *Interpontones* ja l’any 1004 ens permet afirmar aquesta idea. Aquest fet no exclou, però, que el bisbe Ermengol tingués un protagonisme destacat en la millora o reconstrucció d’aquest pas. El seu paper com a promotor d’obres públiques és ben clar en altres casos, i la tradició oral que el relaciona amb la construcció del camí de Trespunts (que ja trobem documentada al segle XIV, i que ha arribat fins a l’actualitat) ens fa pensar que realment deuria impulsar alguna iniciativa important en

activisme social que reclama aquesta obra, l’anunci de licitació de les obres de construcció del túnel de Trespunts s’ha publicat els últims dies de l’any 2016. Vegeu-ho a *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 7276 (29-12-2016).

aquest camí. L'atribució d'aquesta construcció al bisbe Ermengol va ser utilitzada repetidament pel Consolat de la Seu d'Urgell per justificar l'exempció de pagament d'impostos per part dels habitants de la ciutat en aquest punt. Potser per aquest motiu, hipotèticament, s'hauria potenciat o magnificat de forma interessada el protagonisme de Sant Ermengol en l'obertura d'aquest pas¹²⁴.

2-La vialitat en el tram nord del congost era més complexa del que fins ara s'havia valorat. A més de l'existència del camí del Solà de la Piula, cal tenir ben clar que existien dos camins, un per cada costat de Segre, des del pont de la Torre cap amunt. El camí dels Pontarrons, pel marge dret, se cita al segle XVI com a camí de Noves a Organyà, i al segle XVIII es diu que és el camí per on es va cap a Sant Joan de l'Erm. El camí principal de la Seu d'Urgell, però, és indubtablement un camí fins ara inèdit que transcorreria pel marge esquerre del Segre, passant pel Pla de Sant Tirs i per Arfa.

3-Lligant amb aquest darrer punt, hem d'entendre el pont de la Torre com una part fonamental del camí de la Seu d'Urgell, no pas només per dirigir-se cap a Montan de Tost, com s'ha escrit algunes vegades. La presència de la torre que defensa aquest punt és ben significativa. Igualment, el fet que el pont es reconstruís o refés en diferents moments delata la importància d'aquest pas: no tindria cap sentit mantenir durant segles una palanca de fusta al tercer pont del congost, per on sens dubte passava l'únic camí en aquell indret, i reconstruir un pont de pedra –una obra realment costosa a nivell tècnic i econòmic– únicament per accedir a Montan.

El manteniment del camí i dels ponts en un context d'Antic Règim era complex. La fragmentació jurisdiccional no ajudava a aclarir responsabilitats sobre aquest pas, i la concessió de privilegis reials a diferents

124. Agraïxo aquesta observació a Carles Gascón.

poblacions, sovint contradictoris entre ells, dificultava la imposició de drets de pontatge que permetessin realitzar aquest manteniment. La implantació de l'estat liberal i la construcció de la carretera, al segle XIX, van representar un canvi absolut en la concepció de la vialitat a través del congost, i també en el paper que les comunitats i institucions locals o properes exercien sobre el camí. Aquestes van perdre protagonisme en el manteniment i gestió que hi havien exercit històricament, a favor dels poders centrals de l'estat que s'anaven creant i implantant.

Finalment, cal reivindicar un ús intensiu de les fonts primàries per a l'elaboració de la història local. Els arxius conserven encara molta documentació inèdita que cal investigar: és absolutament fonamental l'ús de les fonts locals, però cal contrastar la informació que ens aporten amb la documentació de les institucions de govern i també amb altres dades que puguem obtenir a partir de documentació diferent i també de l'observació sobre el terreny. Sovint la hiperespecialització que encara caracteritza el món acadèmic empobreix enormement els resultats de la recerca i porta a conclusions esbiaixades o directament errònies, simplement per la manca d'investigació o per la limitació a l'ús d'unes úniques fonts d'informació. En aquest cas és ben clar: les fonts periodístiques del segle XIX resulten bàsiques per comprendre les cites que trobem en plena edat mitjana, i que complementen la documentació judicial o la cartografia militar d'època moderna. Sens dubte, l'ús exclusiu d'una o altra font no ens hauria permès aportar el conjunt de dades exposades, que ens ajuden a conèixer i comprendre una mica millor una petita –però significativa– part del nostre país.

Annex

30 març 1542

Contracte entre el Capítol de Canonges de la Catedral d'Urgell i els Cònsols de la Ciutat d'Urgell, d'una banda, amb mestre Joan Tranco, picapedrer, de l'altra, per a reparar el camí i modificar-lo en alguns punts, des del portal de la Ciutat d'Urgell fins al pont d'Oliana.

ACU, Contractes (capsa 34), 1542.

En nom de Déu sia, y de la verge Maria, amen.

Capitulació feta y fermada entre les parts davall scrites, entre les quals foren fets y concordats los capítols següens:

Primerament, és estat tractat y concordat entre lo reverent Capítol de Urgell y la Ciutat de Urgell y singulars de aquella, de una part, y mestre Joan Tranco, pedrapiquer del regne de França, de la parròchia de Gan-ya¹²⁵, del bisbat de Cahors, de altra part, sobre la reparació dels camins que van de la dita Ciutat de Urgell fins al pont que vulgarment se diu de Oliana, comensant emperò al portal de dita Ciutat de Urgell¹²⁶.

Ítem, lo dit mestre Joan Tranco age e sie tengut de reffer a tot¹²⁷ son càrrech y despeses lo dit camí, comensant al dit portal fins al dit pont, de manera que per tot consecutivament lo camí age de ample e tenguda de una alna, que són quatre pams, mesura de la Seu de Urgell¹²⁸.

125. Suposem que es refereix a la localitat de Gagnac-sur-Cère, a l'extrem nord del bisbat de Cahors.

126. Sembla que l'any anterior s'hauria arreglat el camí de Cerdanya, ja que a la comptabilitat del desembre de 1541 hi figuren despeses *per la visura dels camins de Serdanya*, un pagament *al mestre dels camins* i un altre *per anar ab lo caminer a Puigcerdà*. Vegeu-ho a ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Llibre Racional de 1529 a 1552, fol. 218.

127. Al manuscrit, *ton*.

128. Una alna, mesura de la Seu d'Urgell, equivalia a 103'67 centímetres. Vegeu-ho a TEIXIDÓ

Ítem, que lo dit mestre Joan Tranco age e sie tengut, en lo loch o lochs ont sie menester per lo trànsit de dit camí e seguretat de aquell, rompre roques y arbres e adobar los graus e lochs perillosos y empadrear aquells ont serà menester, en los quals lochs perillosos sie tengut e age de fer empits y parets a pedra y calç, de forma que sens perill puguen passar los viandans, axí persones a peu com de cavall y animals carregats y descarregats, axí càrregues de llana, de olles, vidre y altres qualsevol càrregues, y que les parets y empits farà agen de altària fins a càrrega allí ont serà necessari, y allí ont no serà menester a sa conexensa y dels qui són estats elegits per a veure y regonèxer dits camins.

Ítem, que lo dit mestre Joan Tranco age e sie tengut en tot loch que age alguns torrents, axí grans com petits, de fer paret ab los scorredors necessaris, en tot loch ont serà necessari de pedra y calç, y allí ont no serà necessari de pedra exuta, a conexença de dit mestre y dels qui són estats elegits per veure y regonèxer dits camins.

Ítem, que lo dit mestre Tranco sie tengut, davant lo priorat de Sent Andreu de Trespunts, de mudar lo camí que va de dalt, bax, on ja y passe la gent de peu, segons li és estat mostrat per los vehedors que són estats elegits per veure dit camí¹²⁹.

Ítem, que lo dit mestre Tranco age e sie tengut de fer tres piles, una sobre la rocha ferma y altra en mig del torrent que passe davall lo coll de Nargó, entre lo coll de Nargó y lo coll del Bura, nomenat [espai en blanc]¹³⁰, y a la altra part una altra, de manera que s'i puguen posar quatre bigues per les quals puguen passar en cas de necessitat axí persones de cavall

I PUIGDOMÈNECH, Francesc (ed.): *Pesos, mides i mesures al Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya a finals del segle XVI (1587-1594)*. Volum II. Barcelona: Fundació Noguera, 2009, pàg. 810.

129. Entenem que es refereix a l'indret de l'Hostal Nou, davant del monestir de Sant Andreu de Trespunts, a l'altre costat del riu Segre.

130. Es refereix al riu de Sallent, que aboca les seves aigües al Segre més avall de Coll de Nargó, just quan l'actual carretera s'enfila cap a coll de Bura, indret –aquest últim– on durant les obres de construcció de l'embassament d'Oliana es va instal·lar una planta de producció de ciment.

com de peu y bestïàs carregats y descarregats, y de dita pila de la rocha fer camí fins al camí ont passe vuy, axí de la una part com de altra. Ítem, que en cars que lo reverent Capítol y Ciutat de Urgell volguessen fer un pont o palanca de la font dels Plovins¹³¹ avall, fins al grau nomenat de Desferramuls¹³², pus dita palanca o pont tingue un cap dins lo terme de Capítol, que dit mestre Tranco age de fer lo camí encara que no n'i age, del cap de dit pont o palanca, de part l'aygua devers Oliana, fins al cap del pont de Oliana, de la matexa amplària y modo que estaran y an de estar los altres camins, entès emperò que dit mestre¹³³ Tranco no sie tengut, si ere cas que's feye dit pont o palanca, de fer ninguna paret ni enbocador de dit pont o palanca ni forniment ni gorniment de aquelles¹³⁴.

131. Es refereix a l'indret dels Esplovins.

132. El grau de Desferramuls, topònim actualment desaparegut, fa referència al punt exacte en el qual fan frontera els termes de Coll de Nargó i de Peramola, a tocar del riu Segre. L'any 1519 se citava com a *Grau de Ferramuls, hon ha una rocha ab la qual ha una creu oscada que parteix lo terme de mossèn Peremola àlias Brull e de la dita señora Regina e vescomtessa de Castellbò*; TRAGÓ, Pere: *Spill manifest...*, p. 39. En diferents capbreus de la baronia de Peramola trobem aquest indret citat com a *grau de Farramules* l'any 1639, *grau de Farramús* el 1739 i *grau de Farra Mules, vui dit de Farramús, ahont hi ha una Creu en una pedra* el 1780. Vegeu-ho a ESPUNYES, Josep: *Baronia i municipi de Peramola...*, p. 17. ESPUNYES, Josep: *Masos i capmasos de la baronia de Peramola. Segles XVI, XVII i XVIII*. Tremp: Garsineu, 2010, p. 33, 92. Entenem que aquesta creu deu ser la coneguda creu de la Penella, límit històric del vescomtat de Castellbò, *que tenia esculpidas las armas de la casa de Foix-Bearn, la que se conservaba aún en pié en 1659*. MIRET I SANS, Joaquim: *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó con datos inéditos de los condes de Urgell y de los vizcondes de Ager*. Barcelona: impremta La Catalana de J. Puigventós, 1900, p. 11 [edició facsimil: Tremp: Garsineu, 2006]. El 1659, entre les armes dels comtes que es trobaven esculpides a la creu, hi figuraven les vaques, emblema dels vescomtes de Bearn. BLADÉ, Jean-François: *Étudies géographiques sur la vallée d'Andorre*. París: Librairie Universelle, ancienne et moderne Joseph Baer et Cie., 1875, p. 57.

133. Al manuscrit segueix *Tranquet*, ratllat. A la comptabilitat del Consolat de la Seu se cita habitualment com a *mestre Joan Tranco, mestre dels camins*, però també hi apareix referenciat com a *mestre Tranquet*. Vegeu-ho a ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, *Llibre Racional de 1529 a 1552*, fol. 230, 233, 244, 245 [on apareix citat com a *mestre Joan Tranco*], i fol. 235, 236, 238 [on figura com a *mestre Tranquet* o *mestre Joan Tranquet*].

134. L'acord pres pel Capítol d'Urgell sobre aquest contracte especifica clarament que es refereix a *la reparació dels camins e lo pont fahedor en les Grantes*. ACU, *Actes Capitulars de 1493 a 1569*, fol. 132. Tot i que supera l'abast d'aquest article, aquest és un aspecte interessant pendent

Ítem, és concordat entre dites parts que lo dit reverent Capítol y Ciutat de Urgell donen facultat al dit mestre de tallar-se les lenyes que seran necessàries, tant per acods¹³⁵ com per lo que serà necessari, per a rompre roques y altres coses, çò és, lo reverent Capítol en son terme y la Ciutat en lo terme del reverendíssim senyor bisbe y seu, y dit reverent Capítol y Ciutat junts en lo terme del vescomdat, pus sie comú y no particular, en

d'estudi. Hi ha constància de la construcció (i posterior destrucció intencionada) de la palanca de la Garanta o *dels Plovins*, sembla que amb l'objectiu ben clar d'evitar el pagament de la lleuda imposada pel baró de Peramola. En travessar el Segre per aquest punt, encara en terme del vescomtat de Castellbò, s'evitava que el camí passés per la baronia de Peramola, ja que el marge esquerre del riu era de la jurisdicció del Capítol d'Urgell; ja hem vist que el límit sud proposat per a la construcció de la palanca era el grau de Desferramuls, just on començava el terme de Peramola. La construcció de la palanca de la Garanta va generar plets judicials amb el baró de Peramola, i també amb els andorrans, que havien contribuït econòmicament a la seva construcció a canvi de quedar exempts del pagament de lleudes. Vegeu alguns d'aquests aspectes a ACAU, C. 1513-1578, fol. 374, 387, 388, 397v, 410, 623v, 653, 658, 659. Vegeu alguna cita a aquest problema a ARMENGOL, Lúdia: *Una mostra del nostre llegat històric...*, p. 46. També fa referència a aquest assumpte el *Protest donat per los andorrans a la ciutat de Urgell sobre la Garanta*, sense data, conservat a l'ACAU, Ajuntament de la Seu d'Urgell, documentació judicial sense classificar; i també hi devia fer referència el procés de 1549 del baró de Peramola Jaume Desbrull contra el Capítol d'Urgell sobre l'anul·lació d'un establiment de palanca sobre el riu Segre, que es troba referenciat en un inventari antic del fons de la Batllia General de Catalunya, Reial Patrimoni, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, perdut ja des d'antic (informació aportada pel personal de sala de l'Arxiu el dia 29 de febrer de 2016). Encara el 1780 el baró de Peramola cobrava *los passatges de bestiar, ha raó de deu sous per milanar tant pujant com baixant i també lo dret de lleuda de les càrregues, mercaderies, paquets, bestiers grossos y menuts que transitan per lo camí real que va a la Seu de Urgell, que passa gran tros per dita baronia*. Vegeu-ho a ESPUNYES, Josep: *Baronia i municipi de Peramola...*, p. 124; i també a ESPUNYES, Josep: *Masos i capmasos de la baronia de Peramola...*, p. 13-14. Tot i que, en aquesta cita, l'autor interpreta que el camí de la Seu a Ponts passaria pel marge dret del riu Segre al llarg de tota la baronia de Peramola, nosaltres creiem fermament que el camí aniria cap a Oliana i que, per tant, aquest "gran tros" pel qual passava el camí era des del grau de Desferramuls, al límit amb Coll de Nargó, fins al pont d'Oliana/Peramola, sota Castell-llebre. Aquest darrer és el traçat que apareix al mapa del corregiment de Puigcerdà elaborat pel comte de Darnius l'any 1716, citat anteriorment, i també en els itineraris de 1860. SANCHÀ, Sandalio de; ROZAS Y CAMPUZANO, Joaquín P. de: *Itinerarios topográficos de las principales comunicaciones...*, itinerari "De Lérida a Puigcerdá", mapes número 7 i 8.

135. Entenem la paraula *acods* com a sinònima de *puntals*. El diccionari d'Alcover-Moll defineix *acodallar* com *apuntalar*.

tots dits termes, franques y quítties ont se vulle que's trobarà y li seran necessàries.

Ítem, és concordat entre dites parts que, attés que lo dit reverent Capítol y Ciutat de Urgell volen demanar y suplicar a la sacra, catòlica, cesària y real magestat o a altra qualsevol persona que pogués y tingué facultat de consentir per la reparació de dits camins algun impòsit, si dit impòsit no se pogués impetrar, que dit reverent Capítol y dita Ciutat agen de pagar al dit mestre Joan Tranco la fahena havia feta y la reparació de dits camins a conexença de dos mestres de cases o pedrapiquers fins allí a ont havia fet, y que dit reverent Capítol y Ciutat tinguen facultat, si no poran impetrar dit impòsit, de fer dexar dit mestre de dita fahena y reparació allí ont ben vist los serà y pagar-lo, segons és dit, dell que havia fet.

Ítem, lo dit reverent Capítol y Ciutat de Urgell prometen donar per lo preu de dits camins y reparació de aquells, del dit portal de la dita ciutat de Urgell fins al dit pont de Oliana, dos-cents xixanta ducats de bon or y de bon pes, los quals age de rebre de vint-y-sinch en vint-y-sinch ducats, e dits vint-y-sinch ducats age de rebre lo senyor canonge Bosch o altra persona per ell, los quals li dóne al dit mestre Tranco del modo li pària, pus no li donen més diners que no valrà la faena haurà feta, sinó en cars agués feta dita obra y fos vista y regoneguda¹³⁶.

Ítem, és concordat entre dites parts que lo dit reverent Capítol y Ciutat prometen donar al dit mestre Tranco, encontinent la present capitulació serà fermada, deu ducats de bon or y de bon pes, per los quals deu ducats lo dit senyor canonge Bosch li entre fermança fins a tant age feta fahena valent los dits deu ducats, la qual ara de present ferme per dita fermança.

Ítem, és concordat entre dites parts que lo dit senyor canonge Bosch li fa fermança al dit mestre Joan Tranco, çò és, al dit reverent Capítol y Ciutat, de vint-y-cinch ducats que rebrà per lo dit mestre Tranco pus vinguen

136. El novembre d'aquell any 1542 el Capítol i el Consolat de la Seu d'Urgell van acordar anar a Andorra per demanar la col·laboració dels andorrans en la reparació dels camins. ACU, Actes Capitulars de 1493 a 1569, fol. 133v.

a sa mà ab les obligacions y renunciacions necessàries, a conexença del notari dejús scrit.

Ítem, és concordat entre dites parts de observar la present capitulació y quada qual capítol de aquella en pena de cent ducats de bon or y de bon pes, la qual pena les dites parts graciosament se imposen, volent que en cas sie fet lo contrari sia la mitat de la dita pena de la part obedient y l'altra de l'official que farà la execució.

Die tricesima mensis marci anno MDXXXII fuit laudata, firmata et jurata huiusmodi capitulatio per magnificos dominos Petrum de Castellarnau, Jacobum Ferrús, Anthonium Condor et Joannem Bonjoch, consules anno presenti.

Testes fratres Jacobus Joannes Vidal et Anthonius Gatuelles, monasterii fratrum predicatorum.

Dicta die, in domo capitularii ecclesie Urgellensii fuit firmata huiusmodi capitulatio congregato, in quaquidem congregacione fuerunt presentes reverendi domini Petrus Spin, archidiaconus major, Jacobus Piquer, Berge archidiaconis, Bernardus Piquer, Joannes Quintana, Franciscus Boquet, Joannes Capdevila, Guillermus Bosch, Antonius Monich, Bernardus Bianya, Antonius Mahul et Antonius Guiu, omnes canonici ecclesie Urgellensii ex una et Joannes Tranco predictus pro sua parte.

Testes sunt Guillermus Texidor et Petrus Tor, alias Majoral, presbiterii, in ecclesia Urgellensii beneficiatii.

